

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΞΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ

ΕΤΟΣ ΟΓΔΩΘΟΝ
1933

**Ο ΛΑΡΙΣΗΣ-ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Β΄ Ο «ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ»
Ο ΧΛΕΥΑΣΤΙΚΩΣ ΕΠΙΚΛΗΘΕΙΣ «ΣΚΥΛΛΟΣΟΦΟΣ»**

(1541-1611)

ὑπὸ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος.

Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος β΄, ὁ «Φιλόσοφος», γνῶστὸς μᾶλλον διὰ τοῦ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν καὶ τῶν κατηγόρων αὐτοῦ ἀπονεμηθέντος εἰς αὐτὸν χλευαστικοῦ ἐπιθέτου «Σκυλλόσοφος» γενόμενος παρεξηγήθη καὶ ἠδικήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι μονομερεῖς καὶ παρ' ἐχθρῶν προερχόμεναι πηγαὶ καὶ μαρτυρίαι περὶ αὐτοῦ διεσώθησαν.

Ὁ Διονύσιος ἠγύθη δύο τολμηροτάτων κατὰ τῶν τούρκων Ἐπαναστάσεων, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, «πρωτοστάτης οὕτω γενόμενος τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων, οἵτινες προῆλθον ἐκ τῶν τάξεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς πατρίδος»¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐπέτυχαν αἱ ἐπαναστάσεις ἐκεῖναι, ἡ μνήμη τοῦ Διονυσίου ἐβαρύνθη ὑπὸ δεινῶν κατηγοριῶν, ἡ καθόλου δὲ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴ καὶ λοιπὴ δραῖσις παρεδόθη εἰς λήθην, ἄγνωστος, δυστυχῶς, παραμείνασα καί, τούτου ἕνεκα, «προβληματικὴ» ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις

1) Σπ. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ἰωαννίνων, «Νέος Ἑλληνομνημόνων», ΚΑ΄, 1927, σ, 344.

εἰσέτι οὕσα², ἀποτελοῦσα δὲ «σκοτεινότετον σημεῖον τῆς νεωτέρας ἱστορίας καὶ περιεργότετον ἅμα»³. Μὴ διασωθείσης βιογραφίας τινὸς τοῦ Διονυσίου ἢ θετικῆς ἐκθέσεως, αἱ κατ' αὐτοῦ ἐκτοξευθεῖσαι κατηγορίαι ἀπειτέλεσαν παράδοσιν, συνοδεύουσαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὴν μνήμην τοῦ ἔθνομάρτυρος Ἱεράρχου ὑπὸ τὸ γλευστικὸν ὄνομα τοῦ «Σκυλλόσοφου», τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται, ἐνῶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἐγνωρίζετο ὡς Διονύσιος ὁ «Φιλόσοφος».

Πηγαι τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Διονυσίου.

α) Μεταξὺ τούτων ὑπάρχει ἐπίσημός τις ἄλλ' ἐναντίον τοῦ Διονυσίου στρεφόμενη, χρονολογικῶς δὲ πρώτη, πηγή, τὸ «*ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου Θεωνᾶ εἰς Μητροπολίτην Λαρίσης, ἐπὶ διαδοχῇ τοῦ ἐκπιώτου γενομένου Διονυσίου*»¹. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο συνετάχθη τῇ 11 Μαΐου 1601, ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ματθαίου β', τὸ δεύτερον πατριαρχοῦντος (1598 - 1602), οὐχὶ δὲ μόνον ἢ ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν πρόκειται, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἐπιστεύθη, περὶ καθαιρέσεως τοῦ Διονυσίου καὶ ἀπογυμνώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Τὸ ὑπόμνημα ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Διονυσίου ὡς Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ εἰς τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἣν οὗτος ἐκήρυξεν ἐν Τρίκῃ. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἕξ μῆνας μετὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ ἐκ Θεσσαλίας, ἐθεώρησεν αὐτόν, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας, ἐκπιωτον τοῦ Μητροπολιτικοῦ θρόνου, ἐπὶ ἐγκαταλείψει τῆς θέσεώς του, πρόσβη δὲ εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Μ. Πρωτοσυγκέλλου τοῦ Πατριαρχείου Θεωνᾶ, ἐκλεγέντος Μητροπολίτου Λαρίσης. Τὸ ὑπόμνημα περιέχει σπουδαίας νύξεις περὶ τοῦ Διονυσίου καὶ τῆς Θεσσαλικῆς αὐτοῦ ἐπαναστάσεως.

β) Τὴν κυριωτέραν δὲ πηγὴν πρὸς γνῶσιν τῶν κατὰ τὸν φιλοπάτριδα Ἱεράρχην Διονύσιον καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν αὐτοῦ Ἐπανάστασιν ἀποτελοῦ-

2) *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος», Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου, 1886, σ. 46.

3) *Β. Μυστακίδου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῶν, Ἔσπερις τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» τομ. Ι' 1886, σ. 185.

1) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, Β', 1882, 2, 780. Πρβλ. *Α. Σάργου*, Μαξίμου Ἱερομονάχου Πελοποννησίου, Σηλιτικὸς κατὰ Διονυσίου τοῦ ἐπικληθέντος Σκυλλόσοφου καὶ τῶν συναποστησάντων αὐτῷ εἰς Ἰωάννινα ἐν ἔτει 1611 μετὰ σχετικῆς εἰσαγωγῆς, Περιοδ. «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» ἔτ. Γ', 1928, σ. 178-179. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεὶμ ὑπῆρξε πράγματι Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ; Ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 910-

σιν οἱ λόγοι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου, δεινοῦ κατηγόρου τοῦ Διονυσίου.

Ὁ Μάξιμος ὑπῆρξεν εἰς τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων κληρικῶν τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ὑπηρετήσας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν (†1601), οὗτινος καὶ μαθητῆς ὑπῆρξε, καὶ τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Κύριλλον Λούκαριν († 1638). Τῷ 1608 εἶχεν ἀποστείλει αὐτὸν ὁ Κύριλλος Λούκαρις, Πατριάρχης ὧν τότε Ἀλεξανδρείας, εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν βοθητῶν ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ συλληφθεὶς ὁ Μάξιμος ὑπὸ τῶν πειρατῶν, ἀπώλεσε πᾶν ὅ,τι εἶχε συλλέξει μετὰ τινῶν βιβλίων, ἀπήχθη δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀπελευθερωθεὶς ἐλύπησε τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας διὰ τῶν δυστροπιῶν αὐτοῦ, ἐπεζήτησε δὲ νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Ὀρόνον τοῦ Σινᾶ. Ἴσως δὲ ἔνεκα τῆς ἀποτυχίας του, διέκειτο ἔκτοτε δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ὡς καταφαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ «Στηλευτικοῦ», ἐκ τῶν προομιῶν τῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν πραγματειῶν του ¹. Τῇ 29 Μαρτίου 1609, γράψας πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐδήλου πρὸς αὐτὸν ὅτι δὲν ἦτο δεκτὸς εἰς Αἴγυπτον ². Ὅθεν μεταβὰς ὁ Μάξιμος εἰς Ἰάσιον ἐπὶ τι διάστημα, ἐγκατεστάθη κατ' αὐτὸ τὸ 1609 εἰς Ἰωάννινα ὡς διδάσκαλος καὶ κήρυξ τοῦ θείου λόγου. Ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τοῦ 1615, μεταβὰς ὕστερον εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ζήσας δὲ πιθανῶς μέχρι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς γ' δεκαετηρίδος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ³.

Ἐν Ἰωαννίνοις εὗρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ Διονυσίου, ἐπιμόνωσ πολεμήσας καὶ ὑποσκιάσας τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ κατὰ τῶν τούρκων κίνημα. Τοῦτο ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων ἐξεργάγη τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Σεπτεμβρίου 1611, ἐγκλεισθεὶς δέ που ὁ Μάξιμος, εἴτε οἴκοθεν, διὰ τὸν φόβον τῶν τούρκων, εἴτε ὑπὸ τούτων συλληφθεὶς, συνέταξε τὸν «Στηλευτικὸν» λόγον κατὰ τοῦ Διονυσίου καὶ τῶν συναποστησάντων αὐτῷ. Τὸν λόγον συνεπλήρωσε τῇ 24 Σεπτεμβρίου, ἐπομένως ἔγραψεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τραγικῶν γεγονότων τῆς ἀποτυχούσης ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ φρικτοῦ θανάτου τοῦ ἡγέτου αὐτῆς ⁴. Ἀ-

1) Πρβλ. *Α. Σάργου*, Παλαιογραφικὸς ἔρανος, ἐν τῷ περιοδ. «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» τόμ. ΛΓ'. 1914, σ. 76. Ὁ Μάξιμος ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, συντεταγμέναις εἰς δημῶδη καὶ ιδιωματικὴν μᾶλλον γλῶσσαν, μιμεῖται τὸν διδάσκαλόν του Μελέτιον Πηγᾶν, τὸν ὁποῖον καὶ ἀντιγράφει ἐνίοτε.

2) *E. Legrand*, Bibliographie hellénique (XVII siècle) IV, 239. Πρβλ. *Α. Σάργου*, ἐνθ' ἄν. σ. 171-173 σημ.

3) Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου ἴδε παρὰ *Α. Σάργου* ἐνθ' ἄν. σ. 183-186.

4) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *Α. Σάργου* ἐνθ' ἄν. σ. 188-240. Βραχέα ἀποσπάσματα τοῦ λόγου εἶχε δημοσιεύσει ὁ *Α. Π. Κεραμεὺς* ἐνθ' ἄν. σελ. 46-47 ὡς καὶ ὁ *Θ. Πασχίδης* ἐν Ἡμερολογίῳ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν Βουκουρεστίῳ 1887, σ. 96-97.

πηύθυνε δὲ αὐτὸν πρὸς τοὺς συνεργάτας τοῦ Διονυσίου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς μοναχοὺς¹, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ποιεῖται ἀποστροφᾶς πρὸς αὐτὸν τὸν Διονύσιον. Συνέταξε δὲ αὐτὸν ἐν ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, ἵσως ἵνα δείξῃ τὴν μεγάλην περὶ αὐτὴν ἰκανότητά του, διότι εἶχε κατηγορηθεῖ ὅτι ἐφθόνην τὸν Διονύσιον ὡς σοφόν. Ἀπὸ ῥητορικῆς ἀπόψεως ὁ λόγος εἶναι συντεταγμένος μετὰ πολλῆς τῆς ῥητορικῆς τέχνης. Ἐσκόπει δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Μάξιμος νὰ δικαιολογήσῃ τὴν στάσιν αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Διονυσίου καὶ τὴν πείσμανα κατὰ τῶν ἐπαναστατικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἀντίδρασιν². Τὸ λεχθὲν ὅτι ὁ Μάξιμος συνέταξε τὸν λόγον αὐτοῦ ἵνα ἐξευμενίσῃ τοὺς τούρκους³ δὲν εἶναι ἀκαίριος, διότι ναὶ μὲν ψέγει τὸν Διονύσιον διὰ τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν τούρκων, ἀλλ' ὀνομάζει τούτους «ἀτιθάσους τυράννους» καὶ χλευστικῶς ὡς ἀσεβεῖς⁴. Ἐπεπώρευσσε δὲ κατὰ τῆς μνήμης τοῦ ἀοιδίμου Ἱεράρχου βόρβορον συκοφαντιῶν καὶ ὕβρεων. Ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ εἶναι ἐμπαθὴς καὶ μεροληπτική, ὅθεν πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ «Στηλιτευτικοῦ» λόγου ὁμοιάζει πρὸς προσπάθειαν χημικοῦ, ζητοῦντος νὰ ἐξαγάγῃ καθαρὸν ὕδωρ ἐκ τοῦ βορβόρου.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων συγγραμμάτων ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος τῷ 1914 ἐν Ἰωαννίνοις ἐτι εὕρισκόμενος συνέταξεν ὀμιλίαν εἰς τὰς Κυριακάς, ὧν πλεῖστα διεσώθησαν ἀντίγραφα εἰς διαφόρους Βιβλιοθήκας τῆς Ἀνατολῆς (Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου Κπόλεως, Ἱεροσολύμων, Ἁγίου Ὁρους, Πάτρμου, Ἀθηναίων, Μετσώρων). Τῆς συλλογῆς ταύτης τῶν ὀμιλιῶν ὁ Μάξιμος προέταξε προοίμιον, σωζόμενον ἐν συντόμῳ καὶ ἐν μακροῦ ἐκδόσει. Ἡ σύντομος ἐκδοσις περιλαμβάνει αὐτοτελῆ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς μακροῦς ἐκδόσεως, ἐπομένως φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος συνέταξεν αὐτήν⁵.

1) Ἐνθ' ἀν. σ. 207-208.

2) Ὁ ἴδιος, ἐνθ' ἀν. σ. 188, ὡς ἐξῆς ὀρίζει τὸν σκοπὸν τοῦ λόγου του: «Ὡς περ αἱ τῶν σπουδαίων πράξεις μεγάλα τῷ ὄντι τοὺς τῶν καλῶν ἐραστὰς ὠφελεῖν δύναται γραφῇ παραδιδόμεναι, οὕτω δὴπου καὶ αἱ τῶν φαύλων τόλμαι οὐδὲν ἤττον τοὺς τὰ φαῦλα ἀποστυγοῦντάς τε καὶ ἀποδιοπομπουμένους ὠφελήσαιεν ἂν... Διὸ δὴ καὶ τὰ τῷ ἐξαγίστῳ ἐκείνῳ Διονυσίῳ ἐναγχος ἐνταυθὶ πεπραγμένα κακὰ καὶ πέρα κακῶν γραπτέον δεῖν μοι κατεφάνη, ὡς ἔχοιεν δὴπουθεν οἱ τῶν φαύλων πράξεων ἀπέχεσθαι βουλόμενοι οἷόν τι ἐναργὲς σημεῖον εἰς τὸ τὰ φαῦλα δύνασθαι μισεῖν καὶ ὅσον οἷόν τε μὴ ἐγχειρεῖν ἐθέλειν τούτους πώποτε».

3) Δ. Σάββου, ἐνθ' ἀν. σ. 176.

4) Ἐνθ' ἀν. σ. 202. Πρβλ. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος (Ἐκ τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν»). Ἐν Ἰωαννίνοις 1931, σ. 4-5.

5) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κ. Δουβορνιάτου, Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» Ἀλεξανδρείας, ΙΓ'. 1914, σ. 458-490.

Ἄλλ' ἢ μακρὰ ἔκδοσις τοῦ προοιμίου εἶναι σπουδαία, διότι ἐν αὐτῇ περιγράφει ὁ Μάξιμος διὰ μακρῶν τὰ ἐκ τῆς ἀπαιδευσίας κακά, ἐπιτίθεται δὲ κατὰ τῶν Ἀρχιερέων ὡς μὴ ὑποστηρίζοντων τὴν παιδείαν, τοῦτο δέ, ὡς εἶπομεν, πράττει καὶ ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, εὐκαιρίας παρεχομένης. Ἐν τῷ προοιμίῳ τούτῳ παρεμπιπτόντως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Διονυσίου Λαρίσης, παριστῶν αὐτὸν ὡς ἔστερημένον ἀληθοῦς παιδείας, μνημονεύει δὲ καὶ τῆς ἀποτυχούσης αὐτοῦ ἐπαναστάσεως, παραπέμπων εἰς τὸν «Στηλιτευτικόν» «Δέν σοῦ λέγω ὅλον τὸν βίον, πῶς ἦταν κακῆς γνώμης, ἄλλος λόγος τὰ ἔγραψε ἐκεῖνα». Ἐπιφυλλασσόμενοι νὰ δημοσιεύσωμεν ἄλλοτε τὸ μακρότατον προοίμιον τοῦ Μαξίμου εἰς τὰς ὁμιλίας αὐτοῦ¹⁾, θὰ παραθέσωμεν περαιτέρω μετὰ τῶν ἀναγκαίων παρατηρήσεων καὶ συμπερασμάτων τὸ εἰς τὸν Διονύσιον ἀναφερόμενον ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα.

Ἐκτὸς τῶν λόγων τοῦ Μαξίμου κατὰ τοῦ Διονυσίου, σώζονται καὶ δύο ἀνέκδοτοι ὡσαύτως ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐξ Ἰωαννίνων γεγραμμέναι. Αἱ ἐπιστολαὶ σώζονται ἐν κώδικι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Φιλοθέου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ὑπ' ἀριθμ. 184 (κωδ. 1948 Ἄθωνος κατὰ τὸν κατάλογον Σπ. Λάμπρου.²⁾ Καὶ ἡ μὲν πρώτη, γραφεῖσα τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1614, εἶναι «Ἀπόκρισις πρὸς τὸν εἰπόντα ὅτι οἱ κακοποιοὶ τῶν Ἐπισκόπων καὶ αἱ πράξεις αὐτῶν, οὐ νόγον ἀλλ' ἐπαίνου ἄξιον». Ἡ ἀπόκρισις αὕτη εἶναι λίαν μακρὰ, ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἰωαννίνων Ματθαῖον, ὅστις, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐξ αὐτῆς, κατὰ τὴν Ἑπειρωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου, ἐπιτροπεύων τὸν ἀσθενοῦντα Μητροπολίτην Μανασσῆν³⁾, ὡς Ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως, ὑπεστήριξεν ἐκθύμως τὸν Διονύσιον καὶ τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ κίνημα. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι σπουδαιοτάτη, μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἄλλαις πηγαῖς, ἡ δὲ «Ἀπόκρισις» στρέφεται οὐ μόνον κατὰ τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἀρχιερέων καθόλου, ἀποτελοῦσα δριμύτατον κατηγορητήριον. Ὁ Μάξιμος ἔπασχεν ἐκ μονομανίας κατὰ τῶν ἀρχιερέων, τὰς ἐλλείψεις δὲ τῶν ὀλίγων ἐξελάμβαν-

1) Μερίμνη τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ. Πολυκάρπου, ἀντίγραφον τοῦ μακροῦ τούτου προοιμίου τοῦ Μαξίμου ἐπόρισεν ἡμῖν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 197 χειρογράφου κώδικος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων ὁ Πανοσιολ. Ἀρχιμανδρίτης Ἰάκωβος Σταμάτης, Προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος Μετεώρων, ᾧ καὶ εὐχαριστοῦμεν.

2) Τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὑπέδειξεν ἡμῖν ὁ Πανος. Εὐλόγιος Κομρίλας, Λαυριώτης, ἀντίγραφον δὲ αὐτῶν ἐπόρισεν ἡμῖν ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἀθανάσιος Παντοκρατορινός, Σχολάρχης τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς, ᾧ καὶ ἐνταῦμα ἐκφράζομεν τὰς ἡμετέρας εὐχαριστίας.

3) Περὶ αὐτοῦ πρβλ. Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Πάργης, Ἡ Ἐκκλησία Ἰωαννίνων, (Ἐκ τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν») Ἐν Ἰωαννίνοις 1928, σ. 27.

νεν ὡς γενικὸν κανόνα καὶ ἐπειθήετο κατὰ παντὸς τοῦ Ἀρχιερατικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τοιαύτης ἐπόψεως ἔχει εἰδικήν τινα σημασίαν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη. Πρὸς τὸν «Στηλιτευτικὸν λόγον» ἡ ἐπιστολὴ ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα, μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι εἶναι γεγραμμένη ἐν ἀπλῇ γλώσσῃ καὶ ὅτι ὁ λόγος δὲν στρέφεται μόνον κατὰ τοῦ Διονυσίου, ἐνῶ ἡ ἐπιστολὴ κατὰ τοῦ Ματθαίου καὶ γενικώτερον κατὰ πάντων τῶν Ἀρχιερέων.

Ἡ δευτέρα σύντομος ἐπιστολὴ «Ἀποκρίσις πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς ἄρχοντας τῆς Ἄρτης», περιέχει ἐρμηνεῖαν δύο στίχων τοῦ Παλαμᾶ. Λαμβάνει δὲ ἀφορμὴν ἐν αὐτῇ ὁ Μάξιμος ἵνα παραστήσῃ μὲν τὴν σημασίαν τῆς παιδείας, ἐλέγξῃ δὲ τοὺς Ἀρχιερεῖς ὡς μισοῦντας τὴν παιδείαν. Ταῦτοχρόνως ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῶν Ἰωαννιτῶν ὡς μισούντων τὴν παιδείαν καὶ καταδιωκόντων αὐτόν, ἐνῶ ἐδίδασκε δωρεάν. Ἐκτὸς ἄλλων ἡ ἐπιστολὴ αὕτη καθορίζει σαφῶς τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου ἐν Ἰωαννίνοις. Συνήθως λέγεται ὅτι μετέβη ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1611 καὶ ἔφυγεν ἐκεῖθεν τῷ 1614. Ἀλλὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν «πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἄρτης» γράφει ἐξ Ἰωαννίνων τῇ 1 Φεβρουαρίου 1615, λέγει δὲ ὅτι εὗρίσκετο ἐκεῖ πρὸ ἑξαετίας («ἔχω τώρα ἕξ χρόνους ἐδῶ καὶ κράζω ἐλεύθερα»). Ἐπομένως ὁ Μάξιμος μετέβη ἐκεῖ κατὰ τὸ 1609 καὶ ἀνεχώρησεν, ἐκδιωχθεὶς μᾶλλον, τῷ 1615.

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, παρὰ τὴν πολυλογίαν τῆς δευτέρας, ἐκτὸς τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Διονύσιον καὶ τὸν συντάκτην αὐτῶν Μάξιμον, ἔχουσιν ἰκανὴν σπουδαιότητα, διαφωτίζουσαι τὴν κατάστασιν τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καθόλου ἐν ἀρχῇ τοῦ 15. αἰῶνος. Διὰ τοῦτο θὰ δημοσιεύσωμεν αὐτὰς ἐν εὐκαιρίᾳ ἄλλης τινὸς πραγματείας, ἵνα μὴ ἐπιβαρύνωμεν τὴν παροῦσαν.

γ) Θῦμα τῆς πρώτης ἀποτυχούσης Θεσσαλικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου ἔπεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ, Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, ὑποστὰς τὸ μαρτύριον ἐν ἔτει 1600, εὐθὺς μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου. Τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ ὁ πρῶτος βιογράφος, ὁ γνωστὸς λόγιος κληρικὸς τῶν μέσων τοῦ 15. αἰῶνος Ἀναστάσιος Γόρδιος, ἀνέγραψε δι' ὀλιγίστων λέξεων τὰ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐκείνην¹. Ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς μεγάλην σύγχυσιν, ταυτίσας τὴν Θεσσαλικὴν μετὰ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου καὶ πολλοὺς εἰς τὴν πλάνην ταύτην παρασύρας. Διότι, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀφη-

1) Κ. Σάβα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σ. 214 ἐξ. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ, ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου τοῦ θαυματουργοῦ. Ἐκδοσις ἐνάτη μετὰ προλεγομένων ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἱεζεκιήλ, Ἐν Ἀθήναις 1931. Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ: Ἡ ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, «Θεολογία» Ζ', 1929, σ. 246.

γήσεως τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, ἐνομίσθη ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου κατὰ τῶν τούρκων, ἀρξάμενη ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἡπειρον, ἐνῶ δύο ἐπαναστάσεις ἐπεχείρησεν ὁ πίντολμος Διονύσιος, τὴν Θεσσαλικὴν, ἐν ἔτει 1600, καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν, ἐν ἔτει 1611.

δ) Γνωσιν τῶν δύο διακεκριμένων Ἐπαναστάσεων εἶχεν ὁ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ λεγομένου «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ», ὅπερ ἀποτελεῖ ἀποσπασμα εὐρυτέρου χρονικοῦ¹. Ἀναμφιβόλως τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» συντάκτης δὲν ὑπῆρξεν οὔτε ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος οὔτε μαθητὴς τις αὐτοῦ. Βιβλίου δὲν ἀποκλείεται ὅτι ὁ ἄγνωστος συντάκτης εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸν «Σηληκιετικὸν» λόγον τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ πάντως ἠρῶσθη καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν ἢ ἀδεσπότην παραδόσεων ἢ καὶ ἐπενόησεν ὁ ἴδιος λεπτομερείας τινάς, ἐνῶ ἀντιθέτως παραλείπει λεπτομερείας ὑπαρχούσας ἐν τῷ Σηληκιετικῷ. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Χρονικοῦ ἀποκομίζεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ γράφων δὲν εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων. Ἐγραφεν ἄλλως τε μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρομοῦ ἴδρυσιν τοῦ τζαμίου τοῦ Ἀσλάν πασᾶ², γενομένην ἔτη τινὰ βραδύτερον, ἐσημείωσε δὲ ὅτι μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν Ἐπανάστασιν ὁ Διονύσιος ἐπὶ τὸν θρόνον του ἐξώσθη καὶ ἔμεινεν ἡ Τρίκκη ὑπὸ τὴν τοῦ Λαρισσῆς ἐπίσκεψιν, διὰ τὸν φόβον τῶν τούρκων ἕως τὸ 1708 ἔτος, ὅτε ἦλθεν ἀρχιερεὺς εἰς αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖος, ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ σοφός³. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι ἡ θέσις τοῦ Διονυσίου, ὅστις ὑπῆρξε Μητροπολίτης Λαρισσῆς οὐχὶ δ' Ἐπίσκοπος Τρίκκης, ἐπληρώθη

1) Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *F. H. Rouquerville*, Voyage dans la Grèce Paris 1821, V, 282-290, ἀνεδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ *E. Bekker* μετ' ἄλλων χρονογραφικῶν ἀποσπασμάτων ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιγραφὴν «Ἡπειρωτικά». Corpus scriptorum Historiae Byzantinae t. Lipsiae. Πρβλ. *Κ. Κρουμβάχερ*, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Α'. Ἀθήναι 1897, σ. 799-800. Ὡσαύτως ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ *Κ. Σάβα*, ἐνθ' ἄν. σ. 211. *Γ. Λαμπριδίου*, Ζαγοριακά, Ἀθήνησι, 1870, σ. 309-311 καὶ *Δ. Σάβρου*, ἐνθ' ἄν. σ. 180-182. Ὁ *Π. Ἀραβαντινός*, Χρονογραφία τῆς Ἡπέρου, Ἀθήνησι 1856, Α, 220-224 εἶχεν ὑπ' ὄψει διάφορον τῆς τοῦ Rouquerville ἔκδοσιν τοῦ Χρονικοῦ.

2) Ἐνθ' ἄν. σ. 182. Ὁ Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἡπέρου Α', 220 Β', σ. 211 φαίνεται παραδεχόμενος ὅτι τὸ τζαμί ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ διοικητοῦ τῶν Ἰωαννίνων Ἀσλάν πασᾶ τοῦ Α', διοικήσαντος τὰ Ἰωάννινα ἐν ἀρχῇ τοῦ 17 αἰῶνος, ἀλλ' ὁ *Γ. Λαμπριδίου*, Ἡπειρωτικά μελετήματα, Ἀθήνησι 1887, σ. 78 φρονεῖ ὅτι ἴδρυτής τοῦ τζαμίου ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ Ἀσλάν πασᾶ Β'. ἐγγόνου τοῦ Ἀσλάν πασᾶ Α'. κατὰ τὰ ἔτη 1712-1712. Ἀλλ' ἀναντιρρήτως τὸ τζαμί τοῦ Ἀσλάν πασᾶ, οὕτινος μνημονεύει ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» ἰδρύθη κατὰ τὸ ἔτος 1618, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ ἴδρυτής αὐτοῦ. Ὁ Γυμνασιάρχης Ἰωαννίνων *Χρ. Σούλης* ἐδημοσίευσεν ἀνωτέρω. «Ἡπειρωτικά Χρονικά» II' 1933, σ. 87-88, τὰς τουρκικὰς ἐπὶ τοῦ τζαμίου σωζομένας ἐπιγραφάς :

3) *Δ Σάβρου*, ἐνθ' ἄν. σ. 180.

ἔξ μηνῶν μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει, ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ ἔγραψε μετὰ τὸ 1709, ὅτε πράγματι ἦτο Ἐπίσκοπος Τρίκκης ὁ Κωνστάντιος α' ἀρχιεπιτεύσας κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 17 αἰῶνος¹. Ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ ἐὰν ἦτο σύγχρονος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Διονυσίου, ἧς τὰ γεγονότα ἀφηγήθη, δὲν θὰ περιέπιπτεν εἰς τὸ λάθος ν' ἀναγράψῃ ὅτι συνεπεία αὐτῆς ἐγκατεστήθησαν οἱ τούρκοι ἐν τῷ Κάστρῳ τῶν Ἰωαννίνων, διότι εἶναι γεγονός ὅτι ἦσαν ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1597, ἦτοι δεκατέσσαρα ὄλα ἔτη πρὸ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Διονυσίου², ὁ δὲ πράγματι σύγχρονος τῆς Ἐπανάστασεως ταύτης Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος δὲν ἀναφέρει μετὰ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς καὶ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Καστροῦ τῶν Ἰωαννίνων. Τὸ «Ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν» διεσώθη κατὰ διαφόρους ἐκδόσεις, πραγματεύεται δὲ κυρίως περὶ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Διονυσίου, ἐν ἐχθρικῷ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Ἱεράρχου πνεύματι καὶ ἐν ὑφει ὑβριστικῷ καὶ κλειστοῦ καὶ ὁμοίῳ πρὸς τὸ τοῦ «Στηλιτευτικῶν» τοῦ Μ. Μάξιμου Πελοποννησίου. Καὶ εἶναι ἀληθῶς ἀτύχημα, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ὅτι ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου «ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς βιβλιογραφίας του καὶ τῆς προλήψεως τοῦ ἀπομνημονεύσαντος τὴν ἐπιχειρησίν του, κατέλιπε κηλίδας ἀνοησίας ἐσχάτης εἰς τὸν ἐπιχειρηματίαν αὐτόν, ὅστις πᾶσα ᾗς ἦν οὐχὶ ἄμοιρος νοὸς καὶ ἐθνικῆς ἀρετῆς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πατριωτικωτάτου»³.

Οὐχὶ πιθανῶς, ἀλλὰ πράγματι ὁ ἀείμνηστος Ἱεράρχης, δις ἀποπειραθεὶς νὰ συντρίψῃ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, δὲν ἐστερεῖτο νοὸς καὶ ἐθνικῆς ἀρετῆς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πατριωτικωτάτου· εἶχε μόνον ὑπερβολικὴν πίστιν καὶ ὑπερβολικὴν τόλμην. Ἄλλ' ἄλλοίμονον, ἂν ἔλειπον τοιοῦτοι Ἱεράρχαι καὶ τοιοῦτοι ἡγέται τοῦ δουλεύοντος Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἡ ἡμισέληνος θὰ ἐκυμάτιζεν ἴσως ἔτι οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Καστροῦ τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Μὴ ἔχοντες ἄλλας πηγὰς, παρὰ μόνον τὰς ἀνωτέρω, θὰ προσπαθίσωμεν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπιβοηθούμενοι καὶ ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ ἐνδείξεων, νὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὸν Διονύσιον β' Μητροπολίτην Λαρίσης-Τρίκκης τὸν «Φιλόσοφον»⁴.

1) Ν. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, «Ἐπετηρίς» Ἐθνικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» I, 1914, σ. 31.

2) Α. Σάρρου, ἐνθ' ἀν. σ. 183. Ἀθηναγόρα, Παρομυθίας καὶ Πάρονης, Νέος Κουβαράς. Ἐν Ἰωαννίνοις (ἐκ τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν») 1929, σ. 11-12. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ἐκκλησία Ἰωαννίνων σ. 26-27.

3) Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἀν. σ. 221 σημ.

4) Πλήρη ἀναγραφὴν τῆς σχετικῆς πρὸς τὸν Διονύσιον βιβλιογραφίας ἴδε παρὰ

Ὁ Διονύσιος ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Κων)πόλεως.

Ὁ Διονύσιος κατήγετο ἐξ Ἠλείου καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς Ἐπαρχίας Παραμυθίας¹. Ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος δὲν κατεδέχθη ἢ ἴσως καὶ ἐφοβήθη ν' ἀναγράψῃ σχετικὴν τινα πρὸς τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ λεπτομέρειαν, «οὐ γὰρ ἀνέχομαι γένος αὐτοῦ καὶ πατρίδα καὶ τᾶλλα εἰπεῖν, πολλῶν ἔνεκα»². Ἄλλ' ἐκ τῆς πληροφορίας αὐτοῦ ὅτι ὁ Διονύσιος κατὰ τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1611 ἦτο ἑβδομηκοντούτης, ἀσφαλῶς συναγομένον ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1541. Ἀναμφιβόλως δ' ἐμόνασεν ἐν τῇ Μονῇ ἁγίου Δημητρίου τοῦ Διχούνη ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Παραμυθίας, μεταξὺ τῶν χωρίων Κερασσοῦ καὶ Ραδοβιστίου, διότι καὶ τὸ «Ἠπειρωτικὸν Χρονικὸν» λέγει ὅτι ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ εἶχε χρηματίσει μοναχὸς καὶ πρὸ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐπανάστασεως καὶ ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἐν τῷ «Σηλιτευτικῷ» ὅτι ὑπέστη κουρὰν «οὐ πάνυ νέος», κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας δοῦς τὰς κεκανονισμένας ἰσχύσεις³. Ἐκμαζεῖ δὲ τότε ἡ Μονὴ αὕτη, ἔχουσα 18 Μετόχια, πολλὰ καὶ πλούσια κτήματα εἰς 25 χωρία τῆς Ἠλείου.

Ἄλλ' ὁ Διονύσιος δὲν ἦτο προσωρισμένος νὰ ἴσται ἐν τῷ στάδιον τῆς ζωῆς του ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς⁴. Ἀγνωστον τῇ προστασίᾳ τίνος ἔτυχεν εὐρυτάτης παιδείσεως, μεταβὰς πιθανῶς εἰς Βενετίαν καὶ Πατάβιον, ὡς ἔπραττον τότε πάντες οἱ μορφούμενοι Ἕλληνες καὶ δὴ καὶ οἱ κληρικοί, σπουδάσας δ' ἐκτὸς τῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας τὴν ἰατρικὴν. Ὁ τίτλος τοῦ φιλοσόφου δὲν ἦτο τότε σπάνιος, ἀποδιδόμενος γενικῶς εἰς τοὺς λογίους· φιλόσοφος λ. χ. ὠνομάζετο ὡς λαϊκὸς ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) Λούκαρις, φιλόσοφος καὶ σοφὸς ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως ἐν ἐπιστολαῖς καλεῖται ὁ τοῦ Διονυσίου κατήγορος Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος. Οὗτος δὲ λέγει, προκειμένου περὶ τοῦ τίτλου, ὅτι φιλόσοφοι ἔκα-

Δ. Σάραφ, ἐνθ' ἀν. σ. 186-187. Προσθετέον δὲ τὴν ἀνωτέρω ὑποσημειωθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ἀθηναγόρα καὶ τὸ ἄρθρον Χ. Ι. Σούλη, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος Ἐπίσκοπος Τρίκκης, ἐν Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. Θ'. σ. 406.

1) Χ. Χριστοβασίλη, Ἐθνικὰ Ἔθνη, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 100. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος, σ. 3.

2) Ἐνθ' ἀν. σ. 188.

3) Αὐτόθι, σ. 190. «Τί ἔδει σε βασιλείας ἐπιγείου, κόσμου καὶ τὰτοῦ κόσμου ἅπαξ ἀρνησάμενον καὶ μακρὰ χαίρειν φράσαντι τούτοις ὅτε τὴν κόμην ἐκείρου, ὡς ὄφειλες, ἤδη τῆς κεφαλῆς...; Οὐ γὰρ πάνυ νέος ἐτύγχανες ὢν, ὅτε τὸ μοναχικὸν ἡμφιέσω τριβώνιον... καὶ τὴν κόμην ἀπέθου».

4) Ὁ Σπ. Λάμπρος, ἐνθ' ἀν. σ. 344, ὑπέλαβεν ὅτι ὁ Διονύσιος καὶ ὅτε ἐπανεστάτησε κατὰ τῶν Τούρκων ἦτο «ἀπλοῦς μοναχός».

λοῦντο οἱ φιλολογικῆς μεμορφωμένοι καὶ τὴν γραμματικὴν ἰδότες, «οἰόμεθα γὰρ ἡμεῖς οἱ γραμματικῆς μόνῃς μετέχοντες καὶ ταῦτα οὐδὲ τοὺς κανόνας αὐτῆς καλῶς ἐπιστάμενοι καὶ φιλόσοφοι καλεῖσθαι καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς μέρεσι τούτοις, οὐκ εἰδότες ὡς οὔτε ἀρκεῖ μόνῃ γραμματικῇ, κἂν ἐπ' ἀκριβείας τις εἰδὼς εἴη, πρὸς τὸ δύνασθαι φιλόσοφον ποιεῖσθαι ἢ φιλοσοφικῶν ἐφάπτεσθαι λόγων. Ταῦτα γενικῶς καθορίσας ὁ Μάξιμος καὶ πληροφορήσας ὅτι ἐν Ἡπειρῷ ἰδίως («καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς μέρεσι τούτοις») φιλόσοφοι ὀνομαζόντο οἱ τὴν γραμματικὴν εἰδότες, λέγει περὶ τοῦ Διονυσίου, τὸν ὅποιον ἐν πᾶσι φέγει καὶ κατηγορεῖ, ὅτι μικρόν τι τῶν ἄλλων ὑπερέχειν οἴηθείς, ἐπήρθη τῇ διανοίᾳ τοσοῦτον, ὥστε ἐνόμιζεν ἑαυτὸν «ὑπερέφελον» καὶ περιεφρόνει τοὺς πάντας, διότι ἔτυχε παιδεύσεώς τινος καὶ πολὺ ὀλίγον περὶ τὴν γραμματικὴν ἡσχολήθη, «διὰ τὸ σπουδῆς πῶς ἀντιποιηθῆναι καὶ τῇ γραμματικῇ μόνῃ μικρόν χρόνον ἐνομιλῆσαι». Διὰ ταῦτα «οὐκ ἠρυθρία φιλόσοφον ἑαυτὸν χρῆναι καλεῖσθαι». Ὁ Μάξιμος ἐκ πάθους καὶ μίσους ταῦτα σημειώσας, δι' ἄλλων πληροφοριῶν ὅπως μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀπλῶς ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος φιλόσοφον, ἀλλ' ὑπὸ πάντων οὕτως ἐτιτλοφορεῖτο. «Φιλόσοφος παρὰ πάντων ὀνομαζόμενος» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Μάξιμος «φιλόσοφος παρὰ πάντων ἐνομιζοῦ, ἐγνώριζον αὐτὸν πάντες ὡς «σοφόν», «φιλόσοφον καὶ ἱατρόν» Ἐπιβεβαιωτικῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐτιτλοφορεῖτο παρὰ πάντων ὁ Διονύσιος «φιλόσοφος». Καὶ ἀναμφισβότως ὁ τίτλος οὗτος ὠφείλετο εἰς τὴν μεγάλην παιδευσιν αὐτοῦ. Ὁ Μάξιμος εἰρωνεύεται αὐτὸν διὰ τὰς ἱατρικὰς του γνώσεις, ἀλλὰ περαιτέρω θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ Διονύσιος ἐν Ἡπειρῷ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἵσκει καὶ τὴν ἱατρικὴν μεταξὺ τῶν χωρικῶν.

Ἐκ τινῶν ἐνδείξεων τοῦ Προοιμίου εἰς τὰς Ὀμιλίας τοῦ Μαξίμου καταφαίνεται ὅτι ὁ Διονύσιος συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του ἐν Κ)πόλει. Γενικῶς δὲ κρίνων ὁ Μάξιμος τὸν Διονύσιον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς παιδείας του ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς ἐν τῷ Προοιμίῳ παραπέμπας καὶ εἰς τὰ «Στηλιτευτικά». «Ἐσὺ μὲ τὸ νὰ εἶσαι ἄσοφος, λέγει, ... φέρνεις εἰς τὸ μέσον τὸν θεόργιστον ἐκεῖνον Διονύσιον ὅπου ἦτον σοφὸς καὶ μὲ τὴν σοφίαν του ἐπροξένησε τὰ κακὰ ἐτοῦτα. Καὶ εἰς τοῦτο ἤθελες ἔχει κάποιον δίκαιον ἂν ἤθελεν ἦσται ἐκεῖνος σοφὸς ἄνθρωπος. Ἄλλὰ ἐγὼ σοῦ λέγω καὶ ὅσοι γνωρίζουν τὸν κόσμον, πῶς ὁ Διονύσιος ἦτον ἀμαθής, ὀλίγον τίποτε ἠξεύροντας ἀπὸ ἐσένα. Διότι νὰ σοῦ εἰπῶ ἰὶ ἠξευρεν ἐκεῖνος ὁ δυστυχέστατος καὶ κακοπράγμων. Ἀφοῦ ἐγύρισε τὸν κόσμον, ἔμαθε ὀλίγην

1) Ἐνθ' ἄν. σ. 206.

2) Ἐνθ' ἄν. σ. 198. 199. Πρβλ. σ. 189. Χ. Χρηστοβασιῆ, Ἐθνικά Ἄσματα σ. 100.

Γραμματικήν, διότι οὐδὲ αὐτὴν ἐκαλογνώριζεν, ἀπ' ἐκεῖ ἔμαθεν ὀλίγα Ποιητικά, ἀμὴ δὲν τὰ ἐτελείωσεν. "Ἄλλο μάθημαδὲν ἤκουσεν ἀπὸ διδάσκαλον. Ἠθέλησε νὰ ἔμπη τάχα εἰς τὴν Λογικήν, ἀμὴ κι' ἂν ἔμπηκεν, ἀλλὰ πλεον ὀγλήγορα τὴν ἀφῆκεν, παρὰ ὁποῦ τὴν ἔπιασε. Διότι δὲν τὸν ἀφιναν τὰ σκάνδαλα ὁποῦ ἐπολέμα μετ' τὸν Νικηφόρον, καὶ ἐχάλασαν τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν. Μετὰ ταῦτα ὡσὰν ἔγεινεν Ἀρχιερεύς, εὗρηκεν ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς τὸν Θεολόγον καὶ Φιλόσοφον, ὁποῦ οὔτε θεολογίαν εἶδε ποτέ του, οὔτε φιλοσοφίαν, μόνον ἐμετήρχειο κίποιες διαβολίαις λεκανομαντικαῖς καὶ μυστικαῖς, αἱ ὁποῖαι τὸν ἔφεραν εἰς τὸ τέλος ὁποῦ τὸν ἔφεραν καὶ ἔγεινε κακὴ τύχη εἰς πολλοὺς τόπους...»

Περαιτέρω θὰ ἴδωμεν τί ὑπαινίσσεται λέγων ὁ Μάξιμος ὅτι ὁ Διονύσιος μετὰ τοῦ Νικηφόρου ἐχάλασε τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν μοχθηρίαν μεθ' ἧς τ' ἀνωτέρω ἐσημείωσεν ὁ Μάξιμος παρέχει σπουδαίας ἐνδείξεις περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μορφώσεως τοῦ Διονυσίου, συνεχισθείσης ἐν ΚΠόλει. Διότι ἐσπούδασε τὴν Γραμματικήν, τὴν Ποίησιν καὶ τὴν Λογικήν, ἤτοι πλήρη τὸν κύκλον τῶν μαθημάτων κατὰ τὸ τότε κρατοῦν ἐν ταῖς Σχολαῖς πρόγραμμα, μὴ συμπληρώσας μόνον τὴν Λογικήν, ἤτοι τὰ φιλοσοφικά μαθήματα. Ἐν τούτοις ἐθεωρεῖτο Θεολόγος καὶ Φιλόσοφος. Ὁ Μάξιμος ἠρνεῖτο ὅτι ὑπῆρξε τοιοῦτος ὁ Διονύσιος, κατηγορεῖ δὲ αὐτὸν ἐν τῷ ἀνωτέρω ἀποσπάσματι ὅτι ἠσχολεῖτο μετὰ τὴν λεκανομαντείαν καὶ περὶ τινὰς μυστικὰς πράξεις.

Τὴν ἀόριστον κατηγορίαν ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ «Στηλιτευτικῷ» σημειώσας ὅτι ὁ Διονύσιος «γενεθλιαλογίαν καὶ ἀστρολογίαν ἔφασκεν εἰδέναι»¹, ὁ δὲ συντάκτης τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν» προστίθησιν ὅτι ἦτο «ἀστρολόγος καὶ λεκανομάντης, ὅστις διὰ τοιαῦτα ἄσεμνα καὶ ἄτοπα ἔργα ἀπὸ τὸν θρόνον του ἐξώσθη»². Ἡ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ πράξις, δι' ἧς ἐθεωρήθη ἐκπιωτος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Λαρίσης ὁ Διονύσιος καὶ ἐξελέγη ὁ Θεωνᾶς, δὲν ἀναφέρει, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, τοιαύτας κατηγορίας. Ἐπομένως ψεύδεται ὁ συντάκτης τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν», ἀλλὰ πιθανῶς αἱ ἀνωτέρω κατηγορίαὶ ἀπέρρευσαν ἐκ τοῦ ὅτι ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἀστρονομίαν ὁ Διονύσιος. Βέβαια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἐν τῷ πατριωτικῷ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ἐπίστευεν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς χρησμοὺς περὶ ταχείας καταλύσεως τῆς τουρκικῆς τυραννίας καὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ δουλεύοντος

1) Αὐτόθι, σ. 206.

2) Αὐτόθι, σ. 180. Προβλ. τὰς ἐκφράσεις τοῦ Μαξίμου, «τοῖς τοῦ ἐμβρονηίου Διονυσίου κληδονισμοῖς τε καὶ οἰωνισμοῖς πάντως καὶ δὴ καὶ μαντεύμασι, σ. 197: «τοῖς οἰωνισμοῖς τε καὶ μαντεύμασι τοῦ Διονυσίου καταπιεθέντες», σ. 198.

έλληνικοῦ Γένους. Ἡ πίστις αὐτοῦ αὐτῇ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὰς δύο λίαν ἐπικινδύνους ἐπαναστάσεις ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ.

Τὸ βῆρος τῆς Τουρκικῆς τυραννίας εἶχε δοκιμάσει ὁ Διονύσιος ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα συνεπλήρωσεν, ὡς εἶδομεν, τὰς σπουδὰς του καὶ εἰργάσθη ὡς κληρικὸς καὶ ἱεροδιάκονος τοῦ εὐκλεοῦς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β' τοῦ Τρανοῦ (†1595), θεατῆς καὶ μέτοχος γενόμενος τῶν δραματικῶν γεγονότων τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ¹. Διαπρέψας πρότερον ἐν τῇ Μητροπόλει Λαρίσης ἐξελέγη ὁ Ἱερεμίας τῇ 5 Μαΐου 1572 Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀλλὰ μετὰ ἑπταεταίαν, ἦτοι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1579, ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ καταλαβόντος αὐτὸν τῇ 29 Νοεμβρίου 1579 Μητροφάνους γ', θανόντος δὲ τούτου τῇ 9 Αὐγούστου 1580, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀνῆλθε καὶ πάλιν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ἱερεμίας β', ὅστις, ἐκτὸς ἄλλων, εἶχε συνεπικούρους καὶ συναντιλήπτορας δύο διακεκριμένους καὶ ἔλλογιματάτους κληρικούς, ἀμφοτέρους ἱεροδιακόνους τότε, τὸν ἡμέτερον Διονύσιον τὸν Φιλόσοφον καὶ «ἰατρὸν» καὶ Νικηφόρον τὸν «Διδάσκαλον»². Φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι οἱ συνεργάται τοῦ Ἱερεμίου τὴν αὐτὴν εἶχον μόρφωσιν, ἀλλ' ἀντιζηλία τις ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου, δι' ἰσχυρῶν μέσων παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει, κατώρθωσαν νὰ προκαλέσουν οὐ μόνον νέαν πτώσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξορίαν εἰς Ρόδον, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου 1584. Καὶ διωρίσθη μὲν ὁ Νικηφόρος τοποτηρητῆς τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀλλὰ τῇ 20 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους κατέλαβεν αὐτὸν παρανόμως ὁ Παχώμιος Μπατέστας. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Νικηφόρου, τῇ 27 Φεβρουαρίου 1586, ἐξέλεσε μὲν τοῦ θρόνου ὁ Παχώμιος, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἔξοριστοῦ Ἱερεμίου β' αὐθημερὸν ἀνηγορεύθη Πατριάρχης Κων)πόλεως ὁ Θεόληπτος β', τῇ συνδρομῇ καὶ τοῦ ἐν Κ)πόλει παρεπιδημοῦντος τότε Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλδέστρου (1569-1590). Ὁ Θεόληπτος εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλ' ἐκράτησε τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τινὰς μῆνας, ὁ δὲ τοποτηρητῆς τοῦ Ἱερεμίου Νικηφόρος ἐξωρίσθη εἰς Κύπρον³.

1) Περὶ τοῦ Ἱερεμίου β' ἴδε *Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κ)πόλει 1890, σ. 518 ἐξ. *Κ. Σάβα*, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ Ἱερεμίου β' Ἀθῆναι 1870. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου β' μέχρι Κυρίλλου Λουσάρεως, ἐν Ἱεροσολύμοις 1927.

2) *Ματθαίου Μυρέων* Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς Νέας τῆς ἐξ Ἐπιβατῶν, παρὰ *Α. Π. Κεραμεῖ*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας ἐν Πειρουπόλει 1891, Α, 451.452.

3) *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθῆναις 1929, σ. 15-16.

Ὁ Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλδέστρου Μελέτιος Πηγᾶς (†1601), διελθὼν τῆς Κ)πόλεως ὅπως μεταβῆ εἰς Ρωσίαν καὶ παρακλήθῃς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅπως παραμείνῃ ἐκεῖ, ἐκρατήθη ἐπὶ μίαν τριετίαν περίπου, κηρύττων τὸν θεῖον λόγον¹. Δραστηριώτατα δ' ἐργασθεῖς, τῇ βοηθείᾳ καὶ τοῦ πρεσβυτοῦ τῆς Γαλλίας Germigny, κατώρθωσε νὰ ἐπαναγάγῃ ἐκ τῆς ἔξορίας τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν β' καταλαμβάνοντα αὐθις τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον κατὰ τὸ 1586². Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν ὅτε Νικηφόρος ἐπανελθὼν ἐκ Κύπρου, καὶ ὁ Διονύσιος, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ αὐτὸν ἐν τῇ τοποτηρηθείᾳ. Δυστυχῶς ὁμοῦς ἀντιζηλία τις καὶ ἕρις ὑπῆρχεν, ὡς εἶπομεν, μεταξὺ τῶν δύο κληρικῶν, ἐξ ἀφορμῆς, πιθανῶς, τῆς τοποτηρηθείας. Διότι ἀμφοτέρωι ἐχηρημάτισαν τοποτηρηταί, ὁ μὲν Νικηφόρος μῆνας τρεῖς, ὁ δὲ Διονύσιος ἡμέρας δέκα, εἶτα δὲ πάλιν ὁ Νικηφόρος³. Ὁ Διονύσιος ἐπεκαλέσθη τὴν μεσιτείαν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ παρὰ τῷ Νικηφόρῳ, ἀλλ' ἐπειδὴ πολλάκις ἐπεμβὰς ὁ Πηγᾶς δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τοὺς δισταμένους, ἔγραψε πρὸς τὸν Διονύσιον ἐν τέλει ἀρνούμενος πᾶσαν νέαν ἐπέμβασιν⁴.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, πρὶν τῆς ἐπανόδου ἔτι τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β', ἐν διαρκείᾳ τοῦ 1586, εὗρον οἱ τούρκοι καιρὸν ἵν' ἀρπάσωσι καὶ εἰς μουσουλμανικὸν μεταβάλωσι τέμενος τὸν Πατριαρχικὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίτου⁵. Ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης μετέδωκε τὴν πληροφορίαν καθ' ἣν οἱ τούρκοι πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ ναοῦ παρεσκεύασαν ἀφορμὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν σκηνοθετηθεῖσαν διὰ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἦτοι πρωΐαν τινὰ εὐρέθη πρὸ τοῦ Πατριαρχεῖου πτώμα τούρκου, ἐξεγερθεῖς δὲ ὁ ὄχλος ὁ τουρκικὸς

1) Ἀγαθαγγέλιον Νικολάκη (νῦν Ἐπισκόπου Χανίων), Μελέτιος ὁ Πηγᾶς ὁ Κ)ρῆς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ Ἐπιτηρητῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐν Χανίοις 1903, σ. 62 ἐξ.

2) Ἀγαθαγγέλιον Νικολάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 62 ἐξ. E. Legrand, Bibliographie hellénique (XV-XVI siècles) 11, 33.

3) M. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κ)πόλει 1840, σ. 530. Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλλόσοφος, σ. 11.

4) «Νικηφόρῳ καὶ Διονυσίῳ, τοῖς διαφορομένοις, Μελέτιος καλούμενος εἰρηνεῦσαι καὶ διαλλάξαι τούτους. Κελεύετε με μεσιτεῦσαι μεταξὺ ὑμῶν τε καὶ Νικηφόρου, ἐγὼ δὲ πολλάκις μεσιτεῦσας καὶ μηδὲν ἀνύσας, τῶν ἀγαθῶν τῆς μεσιτείας ἀπολήγω· λέγειν δὲ ἔω (πολλάκις γὰρ εἶπον καὶ ὑμῶν αὐτῶν ἀκουόντων) παρ' οἷς πίστιν οὐχ εὐρίσκω, ἀλλ' ἅπαντα ἀπιστίας, ἐπιπορκίας, μισανθρωπίας μεστὰ· τούτοις ἐμὲ ἥκιστα πιστεύειν. Ὑμεῖς τῶν θρακικῶν καὶ ἠθῶν καὶ ἀνδρῶν ἐμπειρότεροι· δι' ὃ δὴ καὶ τοῖς ἀνδράσι καὶ τοῖς ἡθεσι τοῖς θρακικοῖς, ὡς οἴδατε, βέλτιον ἐφαρμόσθητε· ἐρρωσθε ἐν Κυρίῳ» παρὰ Ἀθηναγόρα Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, ἐνθ' ἀν. σ. 12.

5) M. Γεδεών, Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ, ἐν Κων)πόλει 1864, σ. 69.70.

κατέσχε τὸ Πατριαρχεῖον μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τὸν περικαλλέστατον ναόν, ὅσους μεταβληθεὶς εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος σώζεται μέχρι σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Φετιχιέ—τζαμί», λείψανον ἱερὸν τοῦ περελθόντος, ἅμα δὲ καὶ μνημεῖον τῆς τουρκικῆς ἀθαιρεσίας. Ὁ τοποτηρητὴς τοῦ ἐξορίστου Πατριάρχου Νικηφόρος ἠναγκάσθη νὰ μετακομίσῃ τὰ ἐν τῷ ναῷ μετὰ τῆς ἀρχαίας εἰκόνας τῆς Παμμακαρίστου καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου εἰς τὸν ἐν Βλίχ-Σεραΐφ ναὸν τῆς Θεοτόκου τῆς «Παρμενθίας»¹. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, αὐτότης μάρτυς τοῦ ἀξιοθρηνήτου γεγονότος ἐν ταῖς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαις του ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς ἑκείνους «οἱ ὅτι οὐκ οὐδὲν διὰ νὰ πατριαρχεῦσασιν ἀθέσμως παραβλέπουσι τὸν νόμον τοῦ Κυρίου, καταφρονοῦσι τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ», ὑπνοοῶν, ὡς φαίνεται, τὸν Θεόληπτον. Εἰς τὰς ραδιουργίας τούτου ἀνεπιφυλάκτως ἀπέδωκαν τὸ γεγονὸς ὁ Μαθθαῖος Μυρέων καὶ ἄλλοι χρονογράφοι². Ἄλλ' ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος, συκοφαντῶν τὸν Διονύσιον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν Νικηφόρον, ἐσημείωσεν ὑπαινιγμοῦς τινὰς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι ἀποσπασματι, ἐν δὲ τῷ «Στηλιτευτικῷ» σαφέστερον πρὸς τὸν Διονύσιον ἀποστρεφόμενος, προσέθηκε «Σὸν γὰρ ἔργον ἦν καὶ τὸ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἀλοῦσαν, κατοικητήριον δαιμόνων γενέσθαι οὐ γὰρ ἐφησυχάζειν τε καὶ ἡρεμεῖν ἠθέλες καὶ τῇ τῶν ἱεροδιακόνων εἰς τελῶν χορεία. Κατὰ τῆς Ἐκκλησίας δὲ ἐχώρεις τῷ ὁμοίῳ σου κακεντρεχ-στάτῳ Νικηφόρῳ ζεῖ συμπλεκόμενος καὶ ὁμόσε τούτῳ χωρῶν κακεῖνος σοί. Διὰ ταῦτα καὶ ἀεχίστου³ τέλους τετυγήκατον ἀμφοτέροισι⁴. Ὁ χαιρέκακος Μάξιμος δὲν εἶχε κἄν συγκληθῆ ἔα τοῦ φρικτοῦ τέλους ὅπερ καὶ ὁ Διονύσιος, ἀλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος, ὡς μίρτωρες τῆς ὀρθοδοξίας, ὑπεστήσαν. Πιθανῶς δὲ εἶχε γνωρίσει προσωπικῶς ἐν ΚΠόλει καὶ τὸν Νικηφόρον καὶ ἐμίσει αὐτὸν ὡς καὶ τὸν Διονύσιον.

Ὁ Ἱερεμίας β', εὐρὸν βεβαωημένον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καὶ ἐπιθυμῶν ν' ἀνοικοδομήτῃ τὸ νέον Πατριαρχεῖον, ἀνέλαβε τὴν εἰς Ρωσίαν ἀποδημίαν, καταλιπὼν Ἐπίτροπον τὸν Νικηφόρον. Καὶ ἔτυχε μὲν βοηθείας παρὰ τοῦ τσάρου τῆς Μόσχας, ἀλλ' ὑπεχρεώθη νὰ προαγάγῃ τὸν Μητροπολίτην Μόσχας εἰς Πατριάρχην⁵. Ἐπιστρέψας εἰς ΚΠολιν

1) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐν Κ(πόλει 1870, σ. 123.

2) Μαθθαίου Μυρέων, ἐνθ' ἀν. σ. 452. W. Regel, *Analecta Byzantinorussica*, Petropoli 1891, σ. 79. Κ. Διοδοτουλάτου, Καλλίνικος Γ' Πατριάρχης ΚΠ. Ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 80.

3) Ἐσφαλμένως ἐνθ' ἀν. σ. 209 «ἐλαχίστου».

4) Ἐνθ' ἀν. σ. 209.

5) Σ. Ζαμπελίον, Καθίδρυσις Πατριαρχείου ἐν Ρωσίᾳ, Ἀθήναι 1859. Κ. Σάθε

συνεκρότησε Σύνοδον τῷ 1590 πρὸς κύρωσιν τῆς γενομένης πράξεως, ἀπέστειλε δὲ τὸν σχετικὸν Τόμον εἰς Μόσχαν διὰ τοῦ Διονυσίου Ράλλη Μητροπολίτου Τυρνόβου τῆς Βουλγαρίας, τοῦ ἐκ τῶν οἰκογενειῶν Καντακουζηνῶν καὶ Παλαιολόγων καταγομένου¹. Ἐν τισι κειμένοις ὁ Διονύσιος φέρεται ὡς μητροπολίτης Τυρνόβου καὶ Λαρίσης², ἀλλ' ἐσφαλμένως, διότι ὑπῆρχε τότε, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἴδιος μητροπολίτης Λαρίσης. Ἐν τῷ μεταξύ, θανόντος τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας (1590), ἀνηγορεύθη διάδοχος αὐτοῦ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὅστις ἐκάκισε τὸν Ἱερεμίαν διὰ τὸν ἀντικατονικὸν τρόπον τῆς ἰδρύσεως τοῦ ρωσικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλ' ἐδέχθη νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτοῦ ὅπως ἐν νέα Συνόδῳ διευθετηθῇ μὲν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπιλυθῶσι δὲ καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικά ζητήματα. Οὕτω δὲ ἀπεφανίσθη ἡ συγκρότησις τῆς Μεγάλης Ἐνδημούσης Συνόδου ἐν ἔτει 1593.

Ἐν ἔτος πρὸ αὐτῆς ὁ ἱεροδιάκονος Νικηφόρος χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος καὶ προαχθεὶς εἰς Ἀρχιμανδρίτην καὶ Μέγαν Πρωτοσύγκελλον³ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β' ὡς Πατριαρχικὸς Ἐξαρχος εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν ὅπου καὶ πρότερον εἶχεν ἐργασθῆ ὡς Διδάσκαλος, πασίγνωστος γενόμενος ὡς κατ' ἐξοχὴν «Διδάσκαλος» (Dascălul)⁴. Μετὰ λαμπρὰν δ' ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἡγεμονίαις δρασίῳ ἐναντίον τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, εἰς τὸν Νικηφόρον ἀνετέθη νέα ἀποστολὴ εἰς τὴν Πολωνίαν κατὰ τῆς οὐνιτικῆς προπαγάνδας. Εἰργάσθη καὶ ἐκεῖ καλῶς ὡς Πατριαρχικὸς Ἐξαρχος μετὰ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ἀρχιμανδρίτου τότε καὶ ἀντιπροσώπου τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Βρέστη Συνόδον (1596) τῶν οὐνιτῶν, ὁ μὲν Κύριλλος Λούκαρις κατάρθωσε νὰ διαφύγῃ, ὁ δὲ Νικηφόρος, κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Σιγισμούνδου γ', ὡς δῆθεν κατάσκοπος τῆς Τουρκίας, συνελήφθη καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μαριεμβούργου. Μάτην διεμαρτυρήθη καὶ αὐτὸς ὁ Σουλτᾶνος τῆς Τουρκίας Μεχμέτ γ' (1595-1609) πρὸς τὸν Σιγισμούνδον διὰ τὴν προσγενομένην εἰς τὸν Ἕλληνα

Βιογραφικὸν σχεδιάσμα, σ. 35 ἐξ. Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Περί τῆς Ἑλληνικῆς Χρονογραφίας τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1912, σ. 30 ἐξ.

1) P. Nikolaevsky, Σχέσεις τῶν Ρώσων πρὸς τὴν Ἀνατολὴν περὶ τοῦ ἱεραρχικοῦ βαθμοῦ τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, Περιοδ. «Χριστιανικὸν Ἀνάγνωσμα» Πετροπόλεως, 1880, σ. 135 ἐξ. (ρωσιστί).

2) Χαλ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ', Ἐν ΚΠόλει 1905, σ. 20.23.

3) Ἀναμφιβόλως ὁ ἐπὶ Πατριάρχου Ἱερεμίου β'. Μέγας Πρωτοσύγκελλος Νικηφόρος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τοποτηρητὴν χρηματίσαντα Νικηφόρον, Κ. Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα, σ. 94, Μ. Γεδεῶν ἐνθ' ἄν. σ. 69 σημ.

4) N. Jorga, Istoria Bisericii Românești, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1908, σ. 148 ἐξ. Κατὰ τὰς ρουμανικὰς πηγὰς ὁ Νικηφόρος ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Pathasios.

κληρικὸν κατάφορον ἀδικίαν. Ὁ Νικηφόρος ἐτελεύτησεν ἐξ ἀσιτίας ὡς μάρτυς τῆς ὀρθοδοξίας¹. Καὶ ὅμως ὁ κακόγλωσσος Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος ὑβρίζων τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς ὡς αἰσχιστον ἐχαρακτήρισε τὸ τέλος αὐτοῦ.

Ἡ δὲ τοῦ Διονυσίου διαγωγή καὶ δραστηριότης κατὰ τ' ἀνωτέρω συνοπτικῶς ἐκτεθέντα γεγονότα, ὑπῆρξε τιαύτη, ὥστε ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας β' προήγαγεν αὐτὸν εἰς Μέγαν Ἀρχιδιάκονον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καθ' ὃν χρόνον τὸν Νικηφόρον εἶχε προαγάγει εἰς Μέγαν Πρωτοσύγκελλον². Εἶναι δὲ αξιοσημείωτον τὸ γεγονός, ὅτι οἱ χρονογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πάλαι γράφουσι κατὰ τοῦ Νικηφόρου ὡς τοποτηρητοῦ, οὐδὲν ὅμως κατὰ τοῦ Διονυσίου. Ἴσως εἰς τὴν καλὴν αὐτοῦ διαγωγὴν οὐκ ὀλίγον ὀφείλεται ἢ εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα γενομένη προαγωγή αὐτοῦ. Διότι ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου ἐξελέξαντο καὶ ἐχειροτόνησαν αὐτὸν Μητροπολίτην Λαρίσης.

Καὶ κατὰ τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης ἦσαν ἱκανῶς συγκεχυμένα περὶ τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐποχὴν. Τοῦ Μητροπολίτου Δανιὴλ διὰ μικρὰν τινα ἔριδος καὶ φιλονεικίας ἀφερθεὶν καὶ ἀσύστατα αἰτήματα ἀπομακρυνθέντος τοῦ θρόνου του, ἐξελέγη Μητροπολίτης Λαρίσης ὁ Ἰωάσαφ. Ἀλλ' ἀποδειχθεὶς τῆς ἀθωότητος τοῦ Δανιὴλ, ἐπανῆλθε μὲν οὗτος εἰς τὴν θέσιν του, ἔμεινε δὲ ἄνευ θέσεως ὁ Ἰωάσαφ, καὶ ὡς φαίνεται ἄνευ μέσων συντηρήσεως. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτοῦ ἀποκατέστησεν αὐτὸν ὡς Πρόεδρον τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1581 ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως «ἢ ἂν ὄρα διαμείνη κενὸς ὁ ρηθεὶς τόπος καὶ θρόνος Λαρισαίων καὶ ἀπροσκέλευτος, εὐλόγῳ τρόπῳ ἐπανέλθῃ πάλιν οὗτος ὁ κύριος Ἰωάσαφ»³. Ὄντως δὲ μετὰ μικρὸν ἀποθανόντος τοῦ Δανιὴλ ὁ Ἰωάσαφ ἀνέκτησε τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης. Ἀλλὰ σκευωρία τις ἐγένετο κατ' αὐτοῦ, ἣν μανθάνομεν ἐκ πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς πράξεως, δι' ἧς καὶ πάλιν ἀποκατεστάθη εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ὁ Ἰωάσαφ. Ἐν αὐτῇ λέγεται ὅτι ἐν καιρῷ τῆς εἰς τὴν Δύσιν

1) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν 15. αἰῶνα, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907 σ. 30 ἔξ.

2) Ἐκτὸς τοῦ Μ. Ἀρχιδιακόνου Διονυσίου, ἀναφέρεται ἐπὶ Ἱερεμίου β' καὶ τις «Διονύσιος ἱερομόναχος πρωτοσύγκελλος καὶ ἐξαρχος Γαλατῶν», *Martini Crusii, TurcoGraecia, Basileae, 1884, σ. 507Κ.* . Σάβα, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα, σ. 94.

3) Κ. Σάβα, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα, σ. 146-7. Προφανῶς ὁ Λαρίσης Ἰωάσαφ καὶ «Πρόεδρος» Ἰωαννίνων Ἰωάσαφ ὑπῆρξε διάφορος τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Ἰωάσαφ τῶν ἐτῶν 1549-1571, Ἀθηναγοῦρα Παραμυθίας καὶ Πάργας, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων, σ. 24-25.

ἐξαρχίᾳ τοῦ Διονυσίου διετυπώθησαν πολλαὶ κατηγορίαι κατὰ τοῦ Ἰωάσαφ. Περὶ τίνος Διονυσίου πρόκειται δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ὑπὸ τὴν «Δύσιν» νοοῦνται ἐνιαῦθα αἱ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίαι τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐν Ἑλλάδι, ἐν αἷς καὶ αἱ τῆς Θεσσαλίας. Ἐπὶ τῇ βίσει δὲ τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων ἡ ἐπαρχιακὴ Σύνοδος Λαρίσης, ἀπαρισθεῖσα ἐκ δύο ἢ τριῶν μόνον ἐπισκόπων, συνελθοῦσα ἐδίκασε τὸν Ἰωάσαφ, ἀπόντα, καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς καθαιρέσιν, ἐπήφισε δὲ καὶ μετέθηκεν εἰς τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης τὸν Δημητριάδοι Παχώμιον. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν μέσῳ τῶν ἀνωτέρω ἀνωμαλιῶν ἀνεγνώρισε τὴν πράξιν ἐκείνην. Ἀλλ' ὁ Ἰωάσαφ μεταβὰς εἰς ΚΠόλιν παρέστησε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν β', τὸ ἀβάσιμον καὶ σκυφαντικὸν τῶν καθ' ἑαυτοῦ κατηγοριῶν. Ὁ δὲ Πατριάρχης, διὰ Συνοδικῆς πράξεως, κατ' Αὐγούστου τοῦ 1590, ἀποκατέστησε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα καὶ εἰς τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης, τὸν δὲ Παχώμιον ἐκινήγαγεν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Δημητριάδος¹. Ὁ Ἰωάσαφ παρέμεινε φάναται ἔκτοτε ἐν ΚΠόλει², τελευτήσας τὸν βίον ἐν ἡλικίᾳ τοῦ 1592 ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1593, ὅτε διαδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ ἡμέτερος Διονύσιος.

Πιθανῶς ἡ ἐκλογή τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Διονυσίου β' καὶ ἡ χειροτονία ἐγένοντο ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συνελθόντων διὰ τὴν Ἐνδημουῖσαν Σύνοδον τοῦ 1593, τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ, Ἱεροσολύμων Σωφρονίου (1579-1608) καὶ τεσσαράκοντα ἀρχιερέων πρὸς κύρωσιν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ρωσικοῦ Πατριαρχείου καὶ δι' ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Ἡ Σύνοδος, ἀρξαμένη τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς κατὰ Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον καὶ παρατείνουσα ἢ διακόψασα καὶ ἐπαναλαβοῦσα αὐτὰς κατὰ Μάιον τοῦ 1593, ἐξέδωκε σπουδαστικὰς ἀποφάσεις. Σώζονται δὲ δύο πρακτικὰ αὐτῆς, ὄν τὸ πρῶτον, ἀπὸ 19 Φεβρουαρίου³, δὲν φέρει μὲν τὰς ὑπογραφὰς τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν

1) *Κ. Σάβα*, ἐνθ' ἄν. σ. 158-160.

2) Ἐν ΚΠόλει εὐρισκόμενος ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου συνεπέγραψε τῇ 6 Αὐγούστου 1590 συνοδικὴν πράξιν ἀποκαθιστώσαν μητροπολίτην Μυτιλήνης τὸν σακελλάριον τῆς αὐτῆς Μητροπόλεως «κύριον Παλαιολόγον, τὸν μετονομασθέντα διὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος Πσίσιον» *Α. Π. Κεραμίδης*, Μωρογορδάτειος Βιβλιοθήκη. Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλληνας Φιλολογικὸς Σύλλογος. Παράρτημα τοῦ 19^{ου} τόμου, ἐν ΚΠόλει 1884, σ. 173.

3) Ὁ *Ν. Γιαννοπούλου* Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας ἐν «Ἑπετηρίδι» Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσοῦ» I, 1914, σ. 260-261 ἀνέγραψεν Μητροπολίτας Λαρίσης Διονύσιον α' καὶ Διονύσιον β', κατὰ τὰ ἔτη 1388 καὶ 1396, ἀλλ' ἀμφότερα εἶναι ἀνύπαρκτα πρόσωπα· πρβλ. *Νίκου Βέη*, ἐν «Βυζαντιδί» Α', σ. 236. Ὁ Διονύσιος α' ἀπέθανε τῷ 1510, *Ν. Γιαννοπούλου*, ἐνθ' ἄν. σ. 261. *Ν. Βέη* ἐνθ' ἄν. σ. 236.

4) *Λοσιθέου Ἱεροσολύμων*, Τόμος ἀγάπης, Ἐν Ἰασίῳ 1669, σ. 538 *Κ. Σάβα*, Βιο

παραστάντων Ἀρχιερέων, μνημονεύει ὅμως τῆς παρουσίας τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, ὅστις, ἀποχωρήσας μετὰ τοῦτο εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν¹ ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ, τὸ δὲ δεύτερον φέρει τὰς ὑπογραφὰς τῶν δύο Πατριαρχῶν καὶ 41 Ἀρχιερέων, ἐν οἷς καὶ τοῦ Διονυσίου Λαρίσης². Ὅτι ὅμως καὶ κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου μετεῖχεν αὐτῶν ὁ Διονύσιος καὶ ἐπομένως ὅτι ἦτο ἤδη Μητροπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1593 ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἑξῆς. Πρὸ τῆς ἀποχωρήσεώς του ἐκ ΚΠόλεως ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος συνυπέγραψε μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ ἑτεῶν Ἱεραρχῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Τορνόβου Διονύσιος Ράλλης, Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β', περὶ τῆς Μονῆς Ταξιάρχων ἐν τῇ Ἐπιτοχίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς Δαμαλῶν καὶ Πεδουίδος³. Τὸ Σιγίλλιον τοῦτο συνυπέγραψε καὶ ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος. Πρὸδηλον αὐτῶν ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1593, θανόντος τοῦ Ἰωάννα γ', Μητροπολίτου Λαρίσης, ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη διάδοχος αὐτοῦ ὁ Διονύσιος β' ὁ «Φιλόσοφος».

Ἡ Θεσσαλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου.

Δυστυχῶς τὰ κατὰ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Λαρίσης Διονυσίου β' καὶ τὴν περαιτέρω ἐκκλησιαστικὴν δρασίαν αὐτοῦ παραμένοντιν ἀγνωστα. Τὴν Λάρισσαν εὔρεν ὁ Διονύσιος ἔρημον χριστιανῶν κατοίκων, ἠναγκάσθη δὲ νὰ καταστήσῃ ἔδραν αὐτοῦ τὰ Τρίκαλα, ἐξ ὧν καὶ Ἐπίσκοπος Τρίκκης ἐνομιμάσθη⁴. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ τῶν μέσων ἤδη τοῦ 16^{ου} αἰῶνος τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπέτρεψε ὅπως αἱ ὑπὸ τὴν Λαρίσης ὑπαγόμεναι Ἐπισκοπαὶ Τρίκκης, Γαρδικίου καὶ Περιστερᾶς θεωροῦνται ὡς «ἐνορία» αὐτοῦ καὶ ἐπομένως παραμένῃ ἐν τῇ αὐτῶν. Βραδύτερον ἀπεσπάσθησαν πάλιν αἱ Ἐπισκοπαὶ Τρίκκης καὶ Γαρδικίου, ὅτε ὁ Λαρίσης

γραφικὸν σχεδιάσμα, σ. 82-92. *Κ. Ανλεγκάνη*, ἐνθ' ἄν. σ. 10-20.

1) *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* (Αρχιεπ. Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 483.

2) *Α. Π. Κραμέως*, Δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα, «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» ΚΠόλεως. Παράρτημα τόμ. 17ου 1886, σ. 75.

3) Τὸ Σιγίλλιον ἐκ Παρισίου κώδικος ἐξέδωκεν ὁ *Λιανόσιος Α. Ζακυνθινός*, Ἀνέκδοτα Πατριαρχικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας (1593-1798). Περιοδ. «Ἑλληνικά» Ἀθηνῶν, Β, 1928, σ. 130-132, ἀλλ' ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Διονυσίου Λαρίσης. Αὕτη ὅμως ὑπάρχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ὡς ἀπέδειξεν ὁ *V. Laurent*, A propos de L'«Oriens Christianus». Notes de géographie et d'histoire ecclésiastique ἐν ταῖς «Echos d'Orient» XXXII, 1930, σ. 182.

4) *Ν. Γιαννοπούλου*, ἐνθ' ἄν. σελ. 298.

ἤδρευεν ἐν Τυρνάβῳ. Τούτου ἔνεκα ἐτιτλοφορεῖτο «Λαρίσης καὶ Τυρνάβου»¹. Ὁ ἡμέτερος Διονύσιος ἐδρεύων ἐν Τρίκῃ ἔφερε συνήθως καὶ τὸν τίτλον «Τρίκκης» ἢ Λαρίσης καὶ Τρίκκης, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι ἦτο καὶ Τρίκκης Ἐπίσκοπος, ἐν Τρίκῃ δὲ εἰργάσθη καὶ ἔδρασεν. Ἐπισήμως ὁμοῦς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐγνωρίζετο ὡς «Μητροπολίτης Λαρίσης».

Εἰκάζομεν ὅτι εἰς τὴν Ἐπαρχίαν αὐτοῦ μετέβη ὁ Διονύσιος εὐθὺς μετὰ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐνδημούσης Συνόδου, ἀναμφιβόλως δὲ τῷ 1594 εὐρίσκετο ἐκεῖ διότι τῷ ἔτει ἐκείνῳ ὑπογράφεται ἐν τινι διαθήκῃ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Λαρίσης († 1541), πενήκοντα περίπου ἔτη πρὸ αὐτοῦ ἀρχιερατεύσαντος².

Μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν δραστηριότητος ἐπεδόθη πάντως ὁ Διονύσιος εἰς τὰ ἀρχιερατικά αὐτοῦ καθήκοντα καὶ ἐπὶ ὀκταετίαν ὅλην εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ σκληρὰ καὶ ἀνύποιστος τουρκικὴ τυραννία, ἐν ἣ εὔρε τὸ ταλαίπωρον ποιμνιον, αἱ ἐκ τῶν κακώσεων τῶν ἀπεινῶν δεσποτῶν καὶ τῶν ὑπερβολικῶν φόρων καταπιέσεις, φαίνεται ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἐνέβαλον εἰς αὐτὸν σκέψεις περὶ ἀποστασίας κατὰ τῶν τούρκων. Ἐπίστευεν, ἄλλως τε, ὁ ὄνειροπόλος Ἱεροάρχης ὅτι ἤγγιζε τὸ τέλος τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, διότι πρὸς βορρᾶν μὲν ἔδημιουργεῖτο νέα χριστιανικὴ ὀρθόδοξος Ἀυτοκρατορία, περὶ ἧς μεγάλα καὶ θαυμαστά ἀφηγήθησαν προσφάτως ὁ Πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ β' καὶ οἱ συνοδοὶ αὐτοῦ, εἶτα δὲ ὁ Τορνόβου Διονύσιος Ράλλης ὁ μετὰ τὴν Συνοδικὴν ἐν ΚΠόλει διάσκεψιν τοῦ 1590 κομίσας, ὡς εἶδομεν, εἰς Μόσχαν τὸν περὶ τοῦ Ρωσικοῦ Πατριαρχείου Τόμον, συμμετασχὼν δὲ τῆς Μεγάλῃς Ἐνδημούσης Συνόδου τοῦ 1593, ἀνεμίχθη μετὰ τινα ἔτη εἰς ζωηρὰς ἐπαναστατικὰς συνεννοήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ζωηροτάτη ὑπῆρχεν ἡ ἐναντίον τῆς Τουρκίας κίνησις ἐν τῇ Δύσει, ἠλεκτριζούσα τοὺς φιλοπάτριδας Ἕλληνας.

1) Κ. Δουβουγιώτου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Λαρίσης, «Ἱερὸς Σύνδεσμος» ΙΒ, (Κ) Περιοδ. β', 1916, ἀριθμ. 279, σ. 14 ἀριθμ. 284, σ. 11 ΙΓ' 1917, ἀριθμὸς 286, σ. 7. Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ, σ. 23. Ἡ ἐπισκοπὴ Τρίκκης ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης ἐν ἔτει 1734. «Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ἀθηνῶν 1917, ἀριθμ. 284, σ. 10-12.

2) Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἔκδ. 1897, ἐν Ἀθήναις, σ. 70. Πρὸβλ. Ἀθηναγόρα, Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ὑπῆρξε πράγματι ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, σ. 19. Δι' ἄλλης χειρὸς εἰς τὴν ὑπὸ τὴν Διαθήκην τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος σημείωσιν καὶ ὑπογραφήν τοῦ Διονυσίου προσετέθη ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας αὐτοῦ [«κουτουνοῦ»] ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ. Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰζεκιήλ, Ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ἦτο ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου. Ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 17-18.

Ἡ μεγάλη περὶ τὰς Ἐχινάδας καὶ τὴν Ναύπακτον ναυμαχία, ἣς συμμετέσχον οἱ Ἕλληνες καὶ δι' ἣς ὄλοσχερῶς κατεστράφη ὁ τουρκικὸς στόλος. ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας αὐτῶν. Ἡ μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐπιχειρηθεῖσα ἐπίθεσις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Σαλώνων, τῇ ὑποκινήσει τῶν Φράγκων, δὲν ἐπέτυχεν, διότι οἱ ἐπιτεθέντες ἐγκατελείφθησαν μόνοι. Ταῦτοχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, Μακάριος Ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν ἐναντίον τῶν τούρκων καὶ ἐπὶ δύο ἔτη γενναίως ἐπολέμησαν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνη ἐπὶ κεφαίῃς 28.000 ἑλλήνων. Ἀλλά, μὴ τυχόντες καὶ αὐτοὶ τῆς ὑποσχεθείσης παρὰ τῶν ξέων βοήθειας, ἀπέτυχον. Ἐκδικούμενοι οἱ τούρκοι, τριακοντακισχιλίους ἑλληνας κατοίκους τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ὡς συνενόχους τῶν ἐπαναστατῶν κατέσφαξαν ἢ ἠχμαλώτισαν. Τῷ 1585 ὁ ἀρματολὸς Βονίτης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας ἐπανεστάτησεν ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, ὡσαύτως ἐξηγέρθησαν οἱ ἀρματοῦλοι Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμας, καταλαβόντες τὴν Ἄρτιαν καὶ ὀδεύσαντες κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας τούρκων καὶ τοῦ πασᾶ τῆς Ναυπάκτου καὶ ἠττήθησαν. Τὴς ἐπαναστατικᾶς ταύτας κινήσεις ὑπέθαλπον οἱ Ἐνετοί, ὁ δούξ τῆς Τοσκάνης καὶ οἱ ἰπῷται Μελίτης καὶ Νεαπόλεως, οἵτινες διὰ τῶν στόλων τῶν ἐποιοῦντο διαφόρους ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν παραλίων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐναντίον τῶν τούρκων. Κατὰ τὰ ἔτη 1603-1606, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστατῶν, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀποβάσεως. Ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, ἡ δὲ ἐπίθεσις ἀπέτυχεν, ἐπαναληφθεῖσα βραδύτερον¹.

Μετᾶ γὰρ ἔτι γε ὁ Λαρίσης Διονύσιος τῆς ζωηρᾶς ταύτης ἐπαναστατικῆς κινήσεως; Ἀναμφιβόλως, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτοῦ ἀπόπειρα. Πιθανῶς δὲ διετέλει εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν δυτικῶν καὶ εὗρισκετο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀρματολῶν τῶν Ἀγρᾶφων, πρῶτος αὐτὸς ἐπιχειρήσας ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Θεσσαλίᾳ. Λαμβάνοντες δὲ ὑπ' ὄψει τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καὶ δὴ καὶ ἀρχιερέων ἐνοχοποιήθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Διονύσιος παρεσκεύαζεν εὐρείαν ἐπανάστασιν κατ' αὐτῶν, ἔχων ὡς ὀρμητήριον τὰ Τρίκαλα, ὅπου εἶχε τὴν ἐδραν αὐτοῦ. Τοιαύτη δὲ φαίνεται ἦτο ἡ πίστις τοῦ Διονυσίου εἰς τὰς θείας βουλὰς περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ ἀποκατα-

1) Κ. Σαθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, σ. 169 ἐξ. Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη) Ε, β'. σ. 176 ἐξ.

στάσεως τοῦ Γένους, ὥστε ἐνόμιζεν ὅτι, καὶ ἄνευ συστηματικῆς πολεμικῆς τινος προπαρασκευῆς, ἤρκει μόνον νὰ ἐξεγρεθῶσιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ὅπως διὰ τῆς θαυματουργοῦ πίστεως ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν. Πάντως ὁμως προέβη καὶ εἰς προπαρασκευὴν τινὰ πολεμικὴν, ἀλλὰ, δυστυχῶς, αἱ μὲν βιογράφοι τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ συγκεχυμένως ἐξέθηκαν, ὡς εἶδομεν, τὰ κατὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου, ὁ ἀντάρτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» καὶ ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἐμνημόνευσαν ἀπλῶς αὐτῆς¹, μόλις δὲ ἡ πρῶξις τῆς ἐκλογῆς διωδοχου αὐτοῦ ποιεῖται νύξεις τινὰς περὶ αὐτῆς, χωρὶς ὁμως ν' ἀναγορεύῃ θετικὴν τινὰ πληροφορίαν περὶ τοῦ πῶς εἰργάσθη ὁ Διονύσιος εἰς ἡδυσχερῆ ὀλοκλήρον ἵνα ἐξεγείρῃ τὸν Θεσσαλικὸν λαὸν κατὰ τῶν τούρκων καὶ πῶς προπαρασκεύασε τὴν ἐπανάστασιν.

Κατὰ τὴν εἰρημένην συνοδικὴν πρῶξιν, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτοῦ ἐν Τριφυλίῳ ὡς Μητροπολίτου Λαρίσης, ἤρχισε τριτὸν ὁ Διονύσιος ἐναντι τοῦ Πατριαρχείου στάσιν δυναμένην νὰ συνεπαγάγῃ τὴν καθάρισιν αὐτοῦ. Ἐκαστος τῶν ἀρχιερέων ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ παρέχῃ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὠρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἐτησίως καὶ νὰ συλλέγῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς εἰσφορὰς τῶν χριστιανῶν, τὴν λεγομένην «πατριαρχικὴν ζητείαν καὶ βοήθειαν». Οἱ μὴ συμμορφούμενοι πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην πολλάκις ἐκτιμῶντο ἔκπτατοι τῆς θέσεώς των ἢ καθηροῦντο. Ὁ Διονύσιος εἶτε ἐνεκα τῆς μεγάλης πενίας του, εἶτε ἵνα παρασκευάζεν ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ Σουλτάνου, οὐχὶ μόνον πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ἀπέστειλε τριαῦτα ποσά, ἀλλὰ καὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν χριστιανῶν, τὰ χαράσια, δὲν ἀπέδιδε.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμοῦ β' ἐπισυμβάντα δύο περὶ τοῦ ἔτη μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τοῦ Διονυσίου, τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κατέλαθεν ἐπὶ εἴκοσι μόνον ἡμέρας τοῦ 1595 ὁ Μαθῆος δ', μεθ' ὃν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι Σεπτεμβρίου τοῦ 1596 ὁ Γαβριηλ α', μὴ δεχθέντος τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1596 ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ Ἀθηνῶν Θεοφάνης α' Κερύρας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου, ἐπισυμβάντε τῇ 26 Μαρτίου 1597, παρακληθὲς αὐθιγὸς ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς ἐδέχθη νὰ δευκλήσῃ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον ὡς «Ἐπιτηρητής». Παρέμεινε δὲ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ἐν Κ)πόλει μέχρι Μαρτίου τοῦ 1598, ἐπιμεληθεὶς μετὰ ζήλου καὶ μεγάλης ἰκανότητος τῆς διωσώσεως τοῦ ἐκ τῶν καταπιέσεων τῶν τούρκων κινή-

1) Ὁ Μάξιμος ἐσημείωσεν, ἐνθ' ἀν. σ. 188 «Ἐπανάστασιν δὲ κάκεισε πεποηκέναι βουλευθεὶς ἐφωράθη, οὐκ ὀλίγων καὶ τότε φονευθέντων ἐκ ταύτησὶ τῆς αἰτίας».

νεύοντος Πατριαρχείου. Ἦτο δὲ τοῦτο καταχρεωμένον εἰς Ἑβραίους καὶ ἄλλους τοκογλύφους ἵνα ἐπαρκῆ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν δυναστῶν. Τὰ χρέη του, ὡς ἔλεγεν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὑπερέβαινον τὰς πυραμίδας τῆς Αἰγύπτου. Ὅθεν λίαν εὐλόγως ἐζήτησε παρὰ τῶν ἐπὶ μέρους Ἀρχιερέων ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ὅ,τι ὄφειλον ν' ἀποστείλωσιν. Ἐγραψε καὶ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Λαρίσης Διονύσιον ὃν καὶ προσωπικῶς ἐγνώριζεν ἀπὸ τῆς προτέρας διαμονῆς του ἐν Κ)πόλει, ἀρνούμενον δὲ πολλαίς πορήθειαις καὶ ἐπετίμησεν. Ὁ Διονύσιος δὲν ἔλαβεν ὑπ' ἄφει οὔτε τὰ Πατριαρχικά καὶ Συνοδικὰ γράμματα, οὔτε τοὺς ἀποσιαλέντας Πατριαρχικοὺς Ἐξάρχους. Ἐπὶ πλέον δὲ «μηδὲν παρέχων ἐκ τῶν ἰδίων ἐλάμβανε καὶ τὰ τῶν Ἐπισκόπων καὶ ἰδιοποιεῖτο αὐτά», λέγεται ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει τῆς ἐκλογῆς διαδόχου τοῦ Διονυσίου. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον παρὰ τ' ἀνωτέρω δὲν προέβη ἐν εἰς τὴν καθάρειν τοῦ Διονυσίου, ἴσως ἕνεκα τῆς ἐξεχούσης αὐτοῦ προσωπικότητος. Λέγεται ἀπλῶς ὅτι διὰ τὰς ἀνωτέρω πράξεις ὁ Διονύσιος κατέστη «ὑπόδικος... καθαρῶς τελεία, ὃ δὴ καὶ ἕτεροι πεπόνθασαι μὴ ὑποταγέντες». Ἀποχωρήσας δὲ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κατέλαβεν αὐθις ὁ Ματθαῖος β' κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1598.

Κατ' Ὀκτώβριον ἢ Νοέμβριον τοῦ 1600 ἐκήρυξεν ὁ Διονύσιος τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ γ', προέβη δηλαδὴ εἰς τολμηροτάτην πράξιν, ἣτις συνήθως κρίνεται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Δυστυχῶς εἶναι γνωστὸν μόνον ὅτι ἀπέτυχεν ἡ Θεσσαλικὴ ἐκείνη ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου, ἀλλὰ πῶς προπαρασκευάσθη καὶ πῶς διεξήχθη καὶ ἐπὶ πόσον χρονικὸν διάστημα διήρκεσε, δὲν εἶναι γνωστόν. Πάντως δὲ διήρκεσεν ἐπὶ τινα χρόνον, διότι ἡ ἀρνησις τῆς ἀπωθέσεως τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τῶν χαρατῶν, ἦτο ἤδη ἐπανάστασις. Ἐπομένως δὲν πρόκειται περὶ ἀφρηδισιακοῦ κινήματος. Περὶ τὴν 15ην Νοεμβρίου ὁ Διονύσιος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Τρίκκης, τῆς ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ ἑδρας καὶ τοῦ ὄρμηγίου τῆς ἐπανάστασεως. Ἡ εἰρημνὴ ἐκκλησιαστικῆ πράξις τοῦ Πατριαρχείου χαρακτηρίζεται τὴν ἐπανάστασιν Διονυσίου ὡς «πράγμα... ἐπιβλαβὲς καὶ ἐπὶ ὀλεθρὸν κατὰ τὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας

1) «Ἐκκλησι. Ἀλήθεια», Β' 780.

2) Ἡ χρονολογία προκύπτει σαφῶς ἐκ τῆς πράξεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου τοῦ Διονυσίου. Διότι αὕτη ἐγένετο τῇ 15 Μαΐου 1601. Λέγεται δ' ἐν αὐτῇ ὅτι εἶχον παρέλθει ἕξ μῆνες ἀπὸ τῆς χηρείας τοῦ θρόνου, ἣτις βεβαίως ἤρξατο ἀπὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Διονυσίου ἐκ Τρίκκης. Πάντως ἡ ἀπομάκρυνσις ἐγένετο μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπανάστασεως, ἐπειδὴ δὲ αὕτη διήρκεσε χρόνον τινα, ἢ ἐναρξίς αὐτῆς δέον νὰ τεύῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ Ὀκτωβρίου ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου 1600.

καὶ τῆς Ἐπαρχίας αὐτοῦ ταύτης καὶ παντὸς τοῦ Γένους τῶν εὐσεβῶν», λέγεται δὲ περαιτέρω περὶ τοῦ ἀτυχήσαντος Ἱεράρχου ὅτι «τολμηρῶς καὶ ἀλογίστως ἀποστασίαν μελετήσας κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ πολυχρονίου βασιλέως σουλτάν Μεχμέτ καὶ πολλὰ τῶν ἀτόπιων διανοηθεὶς καὶ σκεψάμενος, πάνυ ὄντα μετὰ ἐπιβουλῆς καὶ κινδύνων θανατηφόρων, πολλοὺς μὲν τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀρχιερέων αἰσχίστῳ θανάτῳ ὑποπεσεῖν παρεσκεύασεν»¹. Ταῦτα χαρακτηρίζουσι τὸ πάντολμον κίνημα τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαναστάσεως τοῦ Διονυσίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι, ἐκτὸς ἄλλων, ὑπέστη τότε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ.

Οὗτος εἶχε ἀπληφθεῖ ὡς συνωμότης καὶ ἐπαναστάτης μετ' ἄλλων ἀρχιερέων, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, προὔταθῃ δὲ εἰς αὐτὸν ἡ ἀλλαξοπιστία, πρὸς ἀπλλαγὴν ἀπὸ τῆς καταδίκης εἰς θάνατον. Γινόμενος μουσουλμᾶνος θ' ἀπεδείκνυεν ἔμπρακτον μετάνοιαν, κατὰ τοὺς τούρκους. Ἀλλ' ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ ἀπέκρουσε μετὰ θάρρους τοιαύτην πρότασιν, ὑπέστη δὲ γενναίως τὸν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως μαρτυρικὸν θάνατον. Φαίνεται δὲ ὅτι παρόμοιον θάνατον ὑπέστησαν καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι καὶ ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ τὸ μαρτύριον ἐνεποίησεν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν, δημῶδες δὲ ᾄσμα ὑπεμίμησεν αὐτὸ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς². Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν διέσωσεν ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ, τὸ μαρτύριον αὐτοῦ συνέλεσε τῆς 4 Δεκεμβρίου, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου, ἀλλ' ὑπάρχει διαφωνία ὡς πρὸς τὸ ἔτος, κυμαινόμενον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1601-1613 ἢ καὶ 1616 ἔτι³. Ἡ ἡμερομηνία τοῦ μαρτυρίου δὲν φαίνεται ἀκριβής, ἴσως δὲ ταύτην ἀνέγραψεν ὁ βιογράφος τοῦ ἁγίου ὀρμηθεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐωρτάζετο ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 4 Δεκεμβρίου. Ἀλλὰ πιθανῶς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην συνέβη καὶ ἕτερόν τι, ἐκτὸς τοῦ μαρτυρίου, γεγονός, σχετικὸν πρὸς τὸν ἅγιον, ἀνακομιδὴ λ. χ. τοῦ λειψά-

1) Αὐτόθι, σ. 780.

2) *A. Passow*, Τραγούδια Ρωμαῖκα. *Popularia carmina Graeciae Recentioris*, Lipsiae 1860, σ. 372-3. *Κ. Σάθα*, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 221-2 σημ. Κατὰ τὸ δημοτικὸν ᾄσμα ὁ Σεραφεῖμ ἦτο «καλόγερος». ἠσκήτευσεν δ' ἐν τῇ Μονῇ Κορώνας, τούτου ἔνεκα διετυπώθη γνώμη. καθ' ἣν ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ δὲν ὑπῆρξεν Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ἀλλὰ μοναχὸς τῆς εἰρημένης Μονῆς Κορώνας, Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ὑπῆρξε πράγματι Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, σ. 15-20. Ἀντίρρησην κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ἔγραψεν ὁ Ἰεζεκιήλ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, ἐνθ' ἀνωτέρω. Περὶ τοῦ ἁγ. Σεραφεῖμ ἐν γένει καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας πρβλ. Γερμανοῦ, Μητρ. Σάρδεων καὶ Πισιδείας, Ἱστορικὸν σημεῖωμα περὶ τῆς Μητροπόλεως Φαναριοφερσάλων, Ἐν Κπόλει 1930, σ. 25-26. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Οἱ Νεομάρτυρες. Ἐκδ β'. Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 30-32.

3) Ἀθηναγόρα, Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, ἐνθ' ἀν. σ. 8-9. Ἰεζεκιήλ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων ἐνθ' ἀν. σ. 5.

νου αὐτοῦ εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου, τὰ ἐγκαίνια τοῦ εἰς μνήμην αὐτοῦ ἰδουθέντος ναοῦ ἐν Φαναρίῳ ἢ παρόμοιόν τι. Ἐκ τοιούτων γεγονότων καθορίζετο πολλάκις ἡ μνήμη τῶν μαρτύρων καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Πάντως ὁ ἅγ. Σεραφεῖμ δὲν ἐμαρτύρησε τῇ 4 Δεκεμβρίου, ἀνδεχθῶμεν ὡς ἀκριβῆ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς πράξεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου αὐτοῦ, γενομένης τῇ 6^ῃ Δεκεμβρίου, ἰνδικτιῶνος ιε'. ἐν ἔτει ζρθ' ¹. Ἄν δὲν εἶναι λανθασμένη ἡ ἡμερομηνία (λ. χ. ἀντὶ β'. ιβ'. ἢ κβ'.) δὲν ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ τῇ 4 Δεκεμβρίου, ἀλλὰ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1600, δηλαδή εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου, ἀρξαμένην ἐν τέλει τοῦ Ὀκτωβρίου ἢ ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1600. Διότι ἡ 6^ῃ Δεκεμβρίου ζρθ' ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ὡς ἔχει ἡ πρᾶξις, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν β'. Δεκεμβρίου 1600 ἀπὸ Χριστοῦ², ὅτ' ἐξελέγη ὁ διάδοχος τοῦ ἅγ. Σεραφεῖμ Ἰωάσαφ.

Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ ἅγ. Σεραφεῖμ, οὕτινος ἡ κεφαλὴ ἀποκοπεῖσα ἀπεστάλη μετ' ἄλλων κεφαλῶν καὶ ἐξετέθη ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν Τρίκῃ, ὕστερον δὲ διεσώθη εἰς τὴν Μονὴν Κορώνας, ἧς ἐχρημάτισε μοναχὸς καὶ ἡγούμενος ὁ Σεραφεῖμ, ὑπῆρξεν ἐν τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς ἐπανάστασεως τοῦ Διονυσίου, περὶ ἧς ἔχομεν ἐνδείξεις ἐκ τῆς πράξεως, ὡς εἴπομεν, τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Θεωνᾶ. Ἀνάγκη δὲ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι τὰ ἐν αὐτῇ ἐκτιθέμενα κατὰ τοῦ Διονυσίου ἐγράφοντο ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ τουρκικοῦ ξίφους τοῦ πολυχρονίου βασιλέως σουλτὰν Μεχμέτ. Οὐχὶ σπανίως τὸ Πατριαρχεῖον ἠναγκάσθη νὰ καθαιρέσῃ ἀρχιερεῖς ἢ ν' ἀφορίσῃ λαϊκοὺς ἐπαναστάτας κατὰ τοῦ σουλτάνου, ἀλλὰ δὲν προέβη εἰς τοιοῦτό τι κατὰ τοῦ Διονυσίου, λέγεται δ' ἐν τῷ εἰρημένῳ πατριαρχικῷ καὶ συνοδικῷ ἐγγράφῳ ὅτι μὴ ἀρκεσθεῖς ὁ Διονύσιος εἰς τὰς ἀνωτέρω πράξεις, δι' ἃς καθίστατο ὑπόδικος καθαιρέσεως, προέβη καὶ εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ περαιτέρω «ἔπειτα δὲ ἀναπολόγητον ἑαυτὸν γινώσκων ἀπέδρα εἰς τόπους ἀλλοτρίους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ ἀδυνάτως ἔχει ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἐπαρχίαν ταύτην, ὡς ἀναφανεῖς τῆς βασιλείας ἐπίβουλος». Δὲν προέβη τὸ Πατριαρχεῖον καὶ μετὰ τοῦτο εἰς καθαιρέσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχιερωσύνης, ἀλλ' ἐπιστοποίησε μόνον τὸ γεγονός ὅτι δραπετεύσας, ὡς «ἀναπολόγητος», δὲν δύναται ὁ Διονύσιος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Λαρίσης. Καὶ ἐπειδὴ εἶχον παρέλθει ἕξ μῆνες ἀπὸ τῆς φυγῆς του, τὸ Πατριαρχεῖον, συμφώνως πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἐθεώρησε χηρεύουσιν τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης

1) Ἀθηναγορά Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, ἐνθ' ἀν. σ. 11.

2) Ἐπειδὴ πρόκειται περὶ Δεκεμβρίου μηνὸς ἀνάγκη ἀπὸ τοῦ 7109 ν' ἀφαιρέσθωσιν οὐχὶ 5508, ἀλλὰ 5509, διότι ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου ἤρχετο τὸ νέον ἔτος.

καὶ προέβη εἰς πλήρωσιν αὐτῆς. Τοῦτο προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν λεγομένων ἐν τῇ Πατριαρχικῇ καὶ Συνοδικῇ πράξει, «Ἐπειδὴ, φεῦ, τοιαῦτα ἐτόλμησεν ὁ αὐτὸς Λαρίσης ἐν τοιαύταις ἡμέραις, ὡς μὴ ὄφελεν, ἡμεῖς οἱ καθευρεθέντες¹ τανῦν ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς, προστάξει τοῦ Παναγιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δεσπότη, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κὺρ Ματθαίου, συνήλθομεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῶ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καὶ ἐποιήσαμεν ψήφους κινονικὰς εἰς τὴν ἁγιωτάτην Λαρίσης Μητρόπολιν, χηρεύουσαν γνησίου ἀρχιερέως ἤδη μῆνας ἕξ...»². Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐκ τῶν προταθέντων τριῶν ὑποψηφίων ἐξελέγη Μητροπολίτης Λαρίσης ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Θεωνᾶ, ἀρχιερατεύσας μέχρι τοῦ 1604, ἐπὶ τριετίαν περίπου³.

Ὅτε ὁ Διονύσιος δὲν καθηρέθη τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, ἀλλ' ἐθεωρήθη ἔκπτωτος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Λαρίσης, δὲν ἐπὶ ἕξ ἡδη μῆνας εἶχεν ἐγκαταλείπει. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ δεινὸς κατήγορος τοῦ Διονυσίου Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, γνωρίζων καλῶς τὰ τῆς Θεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῆς, δὲν ἐτόλμησε νὰ προσάψῃ αὐτῷ τὴν κατηγορίαν τῆς καθαιρέσεως. Ἀρχόμενος τοῦ «Στηλιτευτικοῦ» λέγει, «Διονύσιος οὕτως ἀρχιερατικοῦ ἠξιώθη ποτὲ τάγματος... καὶ τῆς κατὰ Τρίκην ἐπέβη μητροπόλεως»⁴. Ἀποστρεφόμενος δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Μάξιμος λέγει ὅτι προέβη εἰς τὸ ἀπονενομημένον κίνημα Ἐπαναστάσεως διὰ νὰ γίνῃ καὶ βασιλεὺς μὴ ἀρνούμενος εἰς τὸ μεγίστης ἀξίας ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα, διὰ τὸ μὴ συνιέναι βουληθῆναι «οἷαν εἶχε τιμὴν, τὴν ἀρχιερωσύνην ἔχων... ἀλλὰ καὶ βασιλεύειν τυχὸν μετὰ τοῦ ἀρχιερατεύειν ἐβούλου κατὰ ταῦτόν»⁵. Ὡς Ἀρχιερεὺς ἠξιοῦτο μεγάλης τιμῆς παρ' ἀπάντων, ὅπουδῆποτε μετέβαινε. «Καὶ μὴν καὶ Μοναστήρια πάντα ἠνοικτό σοι βουλομένῳ, πᾶσα δὲ πόλις ἔτοιμος προσδέξασθαι καὶ οἰκίαι· οἰόμενοι γὰρ ἕκαστος ἀγαθόν τι ἀπολαύσειν παρὰ σοῦ ἀρχιερέως δῆθεν ὄντος ἄσμενος προσεδέχεται»⁶. Ἐκ τούτων σαφῶς καταφαίνεται

1) Ἐσφαλμένως ἐνθα ἀν. σ. 179 «καθιερωθέντες».

2) Ἐνθ' ἀν. σ. 179.

3) Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου, Ἡμερολόγιον «Φήμη», Ἐν Βόλῳ ἔτ. Β'. 1887, σ. 131. Παρὰ Ν. Γιαννοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 270. Διάδοχος τοῦ Θεωνᾶ ἐξελέγη ὁ Λεόντιος, οὐκτινος σώζεται τὸ σαλτανικὸν βεράτιον, Ν. Γιαννοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 270. Μ. Γεδεών, Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος καὶ τὰ κατ' αὐτὸ ἐπίσημα τουρκικὰ ἔγγραφα, Ἐν ΚΠόλει 1910, σ. 87 ἕξ.

4) Ἐνθ' ἀν. σ. 188.

5) Ἀπόθι, σ. 191

6) Ἀπόθι, σ. 208.

ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνωτέρω πράξιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου Μητροπολίτου Λαρίσης Θεωνᾶ, ὁ Διονύσιος ἐξηκολούθει φέρων τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ὡς πρόην Λαρίσης. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ πολλάκις παρὰ τῶν γραψάντων περὶ αὐτοῦ λεχθὲν ὅτι καθηρέθη ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν. Ὡς δ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐσημειώσαμεν δὲν εἶναι ἀκριβὲς ἡ πληροφορία τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ», καθ' ἣν ἐξώθη μὲν τοῦ θρόνου τοῦ ὁ Διονύσιος «ἀλλ' ἔμεινεν ἡ Τρίκκη ὑπὸ τὴν τοῦ Λαρίσης ἐπίσκεψιν διὰ τὸν φόβον τῶν τούρκων, ἕως τὸ 1709 ἔτος, ὅτε ἦλθεν ἀρχιερεὺς εἰς αὐτὴν ὁ Κωνστάντιος, ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ σοφός».

Ὁ Διονύσιος ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ.

Τὸ «Ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν» καὶ ὁ «Στηλιτευτικὸς» λόγος τοῦ Μάξιμου διαφωτίζουν τὴν ἀόριστον ἔκφρασιν τῆς πράξεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Θεωνᾶ, καθ' ἣν ὁ Διονύσιος «ἀπέδρα εἰς τόπους ἀλλοτρίους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας», διότι τὸ μὲν «Χρονικὸν» λέγει ὅτι ὁ Διονύσιος κατέφυγε «πρὸς τὰ μέρη τῆς Ἰταλίας»¹, ὁ δὲ Μάξιμος λέγει μὲν ὅτι ὁ Διονύσιος μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν ἐκ Τρίκκης «ἀποδράς, ὡς οὐκ ὄφελεν, εἰς Ἰταλίαν ἀπέπλει», ὑπαινίσσεται δὲ γεγονότα συμβάντα εἰς τὸν Διονύσιον ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ σχετικὰ πρὸς τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα αὐτοῦ καὶ γενικώτερον λέγει περὶ αὐτοῦ «πολὺν περινοστήσας κόσμον καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς (=ταῖς ἐπαναστάσεσιν) ἐκγεγηρακῶς»². Ὁμιλεῖ ὡς περὶ γνωστῶν γεγονότων, ὧν ὅμως, δυστυχῶς, αἱ λεπτομέρειαι δὲν διεσώθησαν. Μένει λοιπὸν ἀναντίρρητον τὸ γεγονὸς ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν ὁ Διονύσιος μετέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ Ἰσπανίαν.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποδημίας του ὁ Μάξιμος παρέχει τὰς ἑξῆς ἐνδείξεις. Πρὸς τὸν Διονύσιον ἀποστρεφόμενος γράφει «Οὐκ ἤρκει τοῖς χριστιανοῖς ἅ καθ' ἑκάστην ἔπασχον καὶ πάσχουσι δεινὰ; Τί τὰ τραύματα τουτωνὶ αἰσχισθ' οὕτωςι κατέξυνες; Ἀλλ' ἀκυλλαγὴν αὐτοῖς προῦνόησας προσεξευρηκέναι τῶν ὧν εἶχον κακῶν; Καὶ πῶς τοῦτ' οὐκ ἠδυνήθης ἐκτελέσαι ὅτε τὴν ἀρχὴν κατὰ Τρίκκην τοιοῦτό τι ἐπεχείρησας, πλείστων ὄσων καὶ τότε ἀπολεσθέντων ἀδίκως; Οὐκ ἦν εἰκὸς ἤδη εἰς πανέρημον τόπον πορευθέντα νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέρων κλαῦσαι σαντὸν καὶ τὸν Θεὸν ὑπὲρ

1) Ἐνθ' ἀν. σ. 181.

2) Ἐνθ' ἀν. σ. 196. Πρβλ. σ. 188.

τηλικούτων κακῶν ἐξιλεῶσαι σαυτῶ ; . . . Ἡ ἐβούλου καὶ καθ' ἡδονὴν σοὶ ἦν πάντα ὑπαιτίους ποιῆσαι καὶ ἀποστάτας, ἀποστάτης καὶ ὑπαίτιος ὢν αὐτός; Οὐκ ἤρκει ὅσα πέπρακται εἰς Τρίκκην; Οὐχὶ ἱκανὸν ἦν τὸ ἐν Ρώμῃ; Ὀλίγον ἐνόμιζες τὸ ἐν Ἰσπανίᾳ»¹. Ὁ ἐθελόδουλος κατήγορος τοῦ Διονυσίου ἄκων διὰ τῶν ἀνωτέρω ὑποδεικνύει ὅτι ὁ φιλόπατρις Ἱεράρχης ἔμμονον εἶχεν ἰδέαν καὶ σκοπὸν τοῦ βίου του ἔθετο τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ Γένους ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ἐπεχείρησεν αὐτὴν ἐν Τρίκκῃ, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Πᾶς ἕτερος θὰ ἔπραττεν ὅ,τι λέγει ὁ κατήγορός του, θ' ἀπῆρχετο εἰς πανέρημον τόπον καὶ ἐκεῖ νυχθημερὸν θὰ ἔκλαιεν ἑαυτὸν καὶ τοὺς παθόντας. Ἀλλ' ὁ Διονύσιος, διαφλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ἴδῃ ἐλευθέρων τὸ Γένος καὶ καλῶς γνωρίζων ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ἄνευ θυσιῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν πίστιν εἰς τὴν μέλλουσαν ἀπελευθέρωσιν. Ἡ ἀποτυχία τῆς Θεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἀπεθάρρυνεν αὐτόν. Ἐπομένως σκοπὸς τῆς εἰς Ἰταλίαν καὶ Ἰσπανίαν μεταβάσεώς του ἦτο ἡ ἐξεύρεσις τῶν μέσων νέας ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν τούρκων.

Ἡ ἔκφρασις τοῦ Μαξίμου «οὐχὶ ἱκανὸν ἦν τὸ ἐν Ρώμῃ; ὀλίγον ἐνόμιζες τὸ ἐν Ἰσπανίᾳ;», συνδεομένη πρὸς τὴν καθόλου ἐπαναστατικὴν κίνησιν τοῦ Διονυσίου ὑποδηλοῖ ὅτι σοβαρὰ συνέβησαν ἐπεισόδια, ὧν ἥρως ἐγένετο ὁ Διονύσιος καὶ ἅτινα σχέσιν εἶχον πρὸς τὰς προπαρασκευαστικὰς τῆς νέας ἐπαναστάσεως ἐνεργείας αὐτοῦ. Εἰδικώτερον δὲ σημειοῖ ὅτι ἐξ Ἰταλίας ἐξεδιώχθη ὁ Διονύσιος «ὡς οὐκ ἐφησυχάζων ἦν»².

Εἰς τί συνίσταντο αἱ ἐνεργεῖαι αὗται καὶ μετὰ τίνων ὁ Διονύσιος συνεννοήθη, δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀγ. Σεραφείμ, ἧς ὁ ἀρχικὸς συντάκτης συγγέει, ὡς εἶπομεν, τὴν Θεσσαλικὴν μετὰ τῆς Ἡπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως εἰς μίαν, ἐσημειώθη ὅτι ὁ Διονύσιος προέβη εἰς αὐτήν, διότι «ἐπείσθη εἰς λόγους καὶ ὑποσχέσεις τῶν Φράγκων»³. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολύτιμος. Ἀναμφιβόλως ὁ Διονύσιος, ἀποτυχὼν κατὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν, ἐπεχείρησε τὴν Ἡπειρωτικὴν ἐπανάστασιν, στηριχθεὶς καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν δυτικῶν συνεννοήσεις, καίτοι, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, οἱ κατήγοροι αὐτοῦ πληροφοροῦσιν ὅτι ἀνέλαβε καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν Ἐπανάστασιν, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὴν Θεσσαλικὴν, ἄνευ πολεμικῆς τινος πραρασκευῆς. Ἡ ἀνωτέρω ὁμως πληροφορία περὶ τοῦ ὅτι «ἐπείσθη εἰς λόγους καὶ ὑποσχέσεις τῶν Φράγκων»

1) Αὐτόθι, σ. 199. 200. Πρβλ. σ. 188, «οὐ γὰρ ἤθελεν ὅλως ἐφησυχάζειν ὁ τῶν κακῶν σπορευὺς τε καὶ τῶν ὀλεθρίων ἐφευρετής, ἀλλ' ἔργον αὐτῶ ἦν αἰεὶ, ἀποστασίαν αὐθις ποιήσασθαι, ὡς δήπου καὶ πεποίηκε».

2) Ἐνθ' ἀν. σ. 188.

3) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη ἡ Ἑλλάς σ. 215.

κων» οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν περὶ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ξένων.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ δούξ τοῦ Νεβέρ Κάρολος β'. θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου (1281-1332) συνεννοεῖτο μετὰ πολλῶν Ἱεραρχῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, δι' ἀντιπροσώπων, περὶ ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν τούρκων. Εἰς τὴν προκληθεῖσαν κίνησιν συμμετέσχον οἱ διατρεπέστεροι τῶν Ἑλλήνων Ἱεραρχῶν, ἰδίως ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, ὁ τότε Μητροπολίτης Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὰ ὄνομα, ὁ Λυρραχίου Χαρίτων, ὁ Τορνόβου Διονύσιος Ράλλης καὶ ἄλλοι, πιθανῶς δ' ἐν Ρώμῃ εὑρισκόμενος ὁ Διονύσιος προῆλθεν εἰς συνεννοήσεις κατὰ τρόπον ζωηρὸν καὶ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετέβη καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ἡ Ἰταλία καὶ ἰδίως ἡ Βενετία, ὡς καὶ ἡ Ἰσπανία, εἶχον ἰδίας βλέψεις ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, δυσμενῶς εἶδον τὰς ζωηρὰς ἐνεργείας τοῦ Διονυσίου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων, τούτου δ' ἔνεκα πιθανῶς κατεδιώχθη. Ἡ ἔκφρασις τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου «οὐχὶ ἱκανὸν ἦν τὸ ἐν Ρώμῃ; ὀλίγον ἐνόμιζες τὸ ἐν Ἰσπανίᾳ»; μαρτυρεῖ ὅτι σοβαρὰ συνέβησαν, ὡς εἴπομεν, ἐπεισόδια σχετικὰ πρὸς τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας τοῦ Διονυσίου. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον καθ' ὃν εὑρίσκετο ἐν τῇ Δύσει ὁ Διονύσιος καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ὡς ὁ Κρήσις Ἰωάννης Μισῶτος, εἰργάζοντο ἵνα κινήσωσι τοὺς δυτικούς ἡγεμόνας κατὰ τῶν τούρκων. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ μετὰ τούτου συνεννοήθη ὁ Διονύσιος¹.

Ἄλλὰ δεδομένου ὅτι ἡ προκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρ ἐξεγέρσις τῶν Ἑλλήνων ἐξεδηλώθη μετὰ τὴν Ἠπειρωτικὴν στάσιν τοῦ Διονυσίου, ἂν τῷ ὄντι ὁ Διονύσιος προῆλθεν εἰς συνεννοήσεις μετ' αὐτοῦ, δεόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἢ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν «Φράγκων» ἢ προὔδόθη τὸ σχέδιον αὐτοῦ εἰς τοὺς τούρκους καὶ ἠναγκάσθη ὁ Διονύσιος νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐξέγερσιν. Εἶναι δ' ἐπίσης πιθανὸν ὅτι ὁ Διονύσιος προῆλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν Νεαπολιτῶν καὶ Μελιταίων, οἵτινες ἀνέλαβον καὶ πάλιν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παραλίων πόλεων τῆς Ἠπείρου διὰ τῶν στόλων. Ἐνετικὴ ἔκθεσις τοῦ 1616 λέγει ὅτι οἱ Νεαπολίται καὶ Μελιταῖοι, συνεννοούμενοι μυστικῶς μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, εἶχον πλεύσει πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτῶν, προδοθείσης τῆς συνωμοσίας, πολλοὶ τῶν μεμνημένων ἐσφάγησαν, εἰς δὲ ἱερεὺς ἐξεδάρη ζῶν καὶ τὸ δέσμα αὐτοῦ γεμισθὲν δι' ἀχύρων μετὰ

1) Κ. Σάθα ἐνθ' ἀν. σ. 197 ἐξ. Δ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Β, β, σ 181-182 Δ. Σάρρον, ἐνθ' ἀν. σ. 177.

πολλῶν κεφαλῶν τῶν υἱῶν τῶν συνωμοτῶν ἐστάλη εἰς ΚΠολιν¹. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὸν Διονύσιον, ὅθεν, ἐὰν ἡ ἔκθεσις ἀναφέρεται εἰς γεγονότα πρὸ τοῦ 1616 συμβάντα, ἀναμφιβόλως ὁ Διονύσιος ἦτο συνεννοημένος μετὰ τῶν Νεαπολιτῶν καὶ τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης καὶ ὅτι ἐκ προδοσίας ἀπέτυχε τὸ κίνημα αὐτοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἡ μελετηθεῖσα ὑπὸ τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεννοηθέντων ἐλλήνων ἐξέγερσις προέβλεπε τὴν εἰσαγωγὴν ὄπλων εἰς τὴν Χιμάραν καὶ ἐπίθεσιν ὀκτακισχίλιον Χιμαριωτῶν κατὰ τοῦ Αὐλῶνος πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου. Ἐκ Μαυροβουνίου δὲ θὰ ἐγίνετο ἐπίθεσις πρὸς τὰ Σκόπια.

Ἐκ πασῶν τούτων τῶν ἐνδείξεων καταφαίνεται ὅτι ὁ Διονύσιος ἀπειτόληψε τὴν νέαν ἐπανάστασιν καὶ μετὰ συνεννόησιν μετὰ τῶν ξένων, ἀλλ' ὅτι, δυστυχῶς, τὸ σχέδιον αὐτοῦ προὔδθη.

Ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐπανάστασις τοῦ Διονυσίου.

Ὁ Διονύσιος δὲν ἐπέστρεψαν ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα Ἡπειρον, ἣν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ κέντρον τῆς νέας αὐτοῦ δράσεως, ἀποσκοπούσης εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ Γένους ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐγένετο ἀσμένως δεκτὸς παρ' ἀπάντων, πάντα τὰ Μοναστήρια ἦσαν ἀνοικτὰ δι' αὐτὸν καὶ πᾶσα οἰκία, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν πληροφοροῦντα τὸν Μάξιμον, προσθέτοντα ὅτι ἠδύνατο νὰ φάγῃ καὶ πῖνῃ λαμπρῶς². Ἀλλ' ἐσκέπτετο νὰ ἐπαναστατήσῃ. Πότε ἀκριβῶς μετέβη ἐκεῖ δὲν εἶναι γνωστόν. Τὸ «Ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν» λέγει ὅτι ἐν τῇ Δύσει ἔμεινεν ὁ Διονύσιος «ὀλίγον καιρόν», ἀλλὰ πάντως τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατηνάλωσεν ἐκεῖ. Φαίνεται δὲ ὅτι εὔρην ἤδη ἐν Ἰωαννίνοις τὸν δεινὸν αὐτοῦ ἀντίπαλον Μάξιμον τὸν Πελοποννήσιον, καὶ ἐπομένως δεόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν Ἡπειρον μετέβη ὁ Διονύσιος μετὰ τὸ 1509, διότι ὁ Μάξιμος συμπεριλαμβάνει ἑαυτὸν μετὰ τῶν «ἀσμένως» ὑποδεξαμένων τὸν Διονύσιον κατὰ τὴν εἰς Ἡπειρον μετάβασιν αὐτοῦ³.

Ὁ Μάξιμος ἐκ ΚΠόλεως φαίνεται εἶχε γνωρίσει τὸν Διονύσιον, συνοδεύσας πιθανῶς ἐκεῖ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν ὡς Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἐνδημούσης Συνόδου, εἶχε δὲ γνωρίσει αὐτὸν ὡς διαρκῶς περὶ ἐπαναστατικὰ σχέδια ἀσχολούμενον («πάλαι

1) Κ. Σάβα, ἐνθ' ἄν. σ. 196. 210. 211 σημ.

2) Ἐνθ' ἄν. σ. 208, «Ἀλλὰ μὴ οὐκ ἦν σοι φαγεῖν ἢ πιεῖν ὡς αὐτὸς ἐβούλου λαμπρῶς» ;

3) Ἐνθ' ἄν. σ. 188.

σε τοιοῦτον ἐπιστάμενος εἶναι»¹, ἔμελλε δὲ ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τοῦ πλήρους ἀνεπισχέτου ὁρμῆς Διονυσίου. Ὁ Μάξιμος, καίτοι νέος ἔτι τότε², εἶχεν ἀπογοητευθεῖ ἐκ τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν περιπέτειαν τῆς συλλήψεως ὑπὸ τῶν πειρατῶν, ἀπέβηκεν ἐντελῶς τὸ θάρρος αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς αὐτόν, καὶ κατελήφθη ὑπὸ ἀπελευθερίας. Ὅθεν, καίτοι εἶχε προῖτηρητήσῃ ὑπὸ Πατριάρχου κατ' ἐξοχὴν φιλοπάτριδος καὶ διαιρητικῶς βουλευομένου περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Γένους, ἀτέβη ἐθελόδουλος καὶ ἄτολμος, ἐθεώρει δὲ μονονουχὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πᾶσαν κατὰ τῆς καθεστηκυίας τουρκικῆς Ἀρχῆς ἀντίστασιν. Ἐδίδασκεν ὅτι κἂν ἔτι κατώρθον ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς Ἕλληνας ὁ Διονύσιος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ θὰ ἐστέρει αὐτοὺς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θλίψεως, δι' ἧς εἰσέρχεται τις εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν³. Ἐφρόνει ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἐσώζοντο ψυχικῶς μᾶλλον ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίαν ἢ ὑπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων, «ὡς γὰρ αἱ θλίψεις πρὸς Θεὸν συνάγουσιν, αἱ ἀνέσεις πάντως Θεοῦ χωρίζουσιν· ἢ γὰρ βασιλεία οὐ θλίψιν ἀλλ' ἀνεοὶν τοῖς ἔχουσι προξενεῖ»⁴. Ὅλα τὰ κακὰ καὶ αἱ αἱρέσεις ἢ διὰ τῶν Βασιλέων ἢ ἐν τῷ καιρῷ καὶ ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἐγένοντο, ἐξ αἰτίας δὲ τῶν κακῶν ἐκείνων παρεδόθη τὸ Γένος εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ζητῶμεν οὐχὶ τὴν ἐπίγειον, ἀλλὰ τὴν ἐκουράνιον βασιλείαν. Ἐὰν δὲ ἔγοντες ἀπωλέσαμεν τὴν βασιλείαν, πῶς νῦν δυνάμεθα ταύτην ν' ἀποκτήσωμεν, ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν νῦν κρατούντων, ὀλίγοι ὄντες, ἄοπλοι καὶ ἄνευ πολεμικῆς παρασκευῆς; Ἐθεώρει ἀνοήτους τοὺς σκεπτομένους νὰ ἐπαναστατήσωσι καὶ μὴ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψει ὅτι τὸν τοῦρκον σουλιᾶνον ἐφοβοῦντο καὶ οἱ δυτικοὶ ἡγεμόνες, καίπερ καὶ στρατιώτας ἔχοντες καὶ πλοῖα καὶ συμβούλους. Ἐφροῦτεν ὁ Μάξιμος ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ Διονύσιος, κληρικὸς ὢν καὶ Ἱερωτὴς, ἔμελλε νὰ ἡγηθῆ ἐπαναστατικῆς κινήσεως κατὰ τῶν τούρκων. Ἐν τῷ «Σηλιτευτικῷ» ὠνόμασεν αὐτόν «Δαιμονύσιον», «νέον Ἰουλιανὸν» ἀποστῆτην καὶ «νέον διάβολον» καὶ δι' ἀκατονομάστων ἐπιθέτων ἐχαράκτηρισεν αὐτόν.⁵

1) Αὐτόθι, σ. 209.

2) Αὐτόθι, σ. 196.

3) Αὐτόθι, σ. 201.

4) Ὁ Μάξιμος, ἐνθ' ἀν. σ. 192 ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν καθ' ἣν οἱ βασιλεῖς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἐνάρετοι, ὡς ἀπόδειξιν δὲ προσάγει τὸ ὅτι οὐδεὶς Βασιλεὺς ἀναγράφεται μεταξὺ τῶν ἁγίων καὶ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ζητηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἵνα γίνῃ Βασιλεὺς, ἡρνήθη!

5) Ἐνθ' ἀν. σ. 204.

Ὁ Διονύσιος μετέβη εἰς τὴν Ἡπειρον ἔχων ὡς πρόγραμμα τὴν διοργάνωσιν ἐπαναστάσεως, ἐνῶ ὁ Μάξιμος διεκήρυσσεν ὅτι «κακὸν ἐπανάστασις»¹. «Σύ, λέγει πρὸς αὐτὸν ἀποστρεφόμενος ὁ Μάξιμος, οὐδὲν ἄλλο ἐλογίζου, οὐδὲν ἐφαντάζου, οὐδὲν ὄνειροπόλεις ἢ ὅπως ἀποστασίας ποιήσας, τέλεον ἡμᾶς ἀπολέσης»². Ἐγένετο δὲ ἀσμένως δεκτὸς ὁ Διονύσιος, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς χώρας, ἐφησυχάσας κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγ. Δημητρίου, τοῦ Διχοῦνη, ἧς ἐχρημάτισεν, ὡς εἶδομεν, μοναχός, καὶ ἧς, ὡς φαίνεται, ἦ καὶ ἄλλων Μονῶν, οἱ μοναχοὶ ὑπῆρξαν ἐνθουσιώδεις αὐτοῦ ὁπαδοί³. Δὲν γνωρίζομεν εἰς ποίαν περίοδον τῆς ἐν αὐτῇ ζωῆς τοῦ Διονυσίου ἀναφέρεται ἡ κατηγορία τοῦ Μαξίμου ὅτι δὲν ἐτήρει τὰς αὐστηρὰς μοναχικὰς διατάξεις, καταλύων κρέας⁴, ἀλλὰ πάντως κατὰ τὴν δευτέραν. Ἐξερχόμενος δὲ τῆς Μονῆς καὶ περιοδεύων ὁ Διονύσιος προσεπάθει νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κατοίκων τῆς χώρας τὸν πόθον τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐκ τῶν φράσεων τοῦ Μαξίμου «οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ μέρη ταῦτα ἰατρικῆς μὲν χρῆζοντα ἰδῶν, ἰατρῶν δ' οὐκ εὐποροῦντα τὸ παράπαν, φήθη δεῖν καὶ ἰατρῶν ἑαυτὸν ἐπιρημίσει, κέρδους πόρον ἐντεῦθεν οὐ τὸν τυχόντα θηρῶν»⁵ προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ Διονύσιος ἦσκει ἐν Ἡλείρῳ καὶ τὴν ἰατρικὴν ἴσως δὲ εἰς τοῦτο ὄφειλε τὴν ἀνύποπτον διὰ τοὺς τούρκους ἐλευθέραν κυκλοφορίαν μεταξὺ τῶν χωρικῶν. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μάξιμος μετέδωκε τὴν ἀνόητον φήμην, καθ' ἣν ὁ Διονύσιος ἐνέπνευσεν ἐνθουσιασμόν εἰς τοὺς ὁπαδούς του χωρικοὺς διὰ μυστηριώδους τινὸς ποτοῦ ἐν κοιτηρίῳ οἴνου. Ὁ ἴδιος, μὴ πιστεύων εἰς τὴν φήμην, παρεδέχετο ὅτι ὁ Διονύσιος ἐμέθυε τοὺς ὁπαδούς του ἢ μᾶλλον ὅτι οὗτοι ἐξ ὑπερβολικῆς ἀπαιδευσίας ἠκολούθησαν αὐτόν, διότι ἡ ἀπαιδευσία σκοτίζει τὸν νοῦν πλέον τοῦ οἴνου, «οὕτω γὰρ ἀγεληδόν, λέγει, μετ' αὐτοῦ, ὅσοι αὐτῷ συνῆσαν, ἐξώρμησαν, ὡς θαυμάζειν πάντας· τουτὶ δὲ τούτους πεπονθέναι λέγουσι, ποτήριον οἴνου πλήρες παρ' αὐτοῦ δεξαμένους, οὐ καὶ γευσαμένους, ἔφασαν εἰ ἐωρακότες, εἰς ταύτην παραυτίκα τὴν ὀλέθριον ἐγγείρησιν ἐκβεβαχεῦσθαι καὶ οὐ καθικτούς εἶναι τοῦ λοιποῦ. Καὶ ταύτη κλανηθῆναι τούτους δοκεῖ τισι. Ἐμοιγε δ' οὐχ οὕτω δοκεῖ, ἀλλὰ μέθυσοι τῷ ὄντι καὶ δὴ καὶ οἰνόπληκτοι καὶ δὴ καὶ ἀμαθέστατοι εἰς ὑπερβολὴν ὄντες ταυτὶ τούτους ἰφημὶ πεπονθέναι»⁶. Ὁ δὲ κακόγλωσσος συντάκτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» ἐσημαίωσεν

1) Αὐτόθι, σ. 203.

2) Αὐτόθι, σ. 208.

3) Αὐτόθι, σ. 207. 208.

4) Αὐτόθι, σ. 205.

5) Ἐνθ' ἀν. σ. 206. Πρβλ. σ. 189.

6) Αὐτόθι, σ. 207. Πρβλ. σ. 195.

ὅτι ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Δημητρίου ἐξελθὼν ὁ Διονύσιος «τὰ τῶν Ἰωαννίνων περίχωρα καὶ τὰ τοῦ ἀνωτέρω Μοναστηρίου καὶ ἄλλης χώρας περιήρχετο, φέρων πλόσκαν ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ κινρῶν τοὺς γεωργούς, ποιμένας, βουκόλους καὶ ἄλλους χωρικούς, προσοικειοῦτο τοιοῦτους ἀπαιδεύτους, καὶ ἀπολέμους στρατιώτας»¹. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον αἱ ἀνωτέρω πληροφορίες εἶναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ πάντως ὁ Διονύσιος προσεπάθει νὰ προσοικειωθῆ τοὺς χωρικούς, εἰς οὓς ἐκήρυττεν ὅτι «ἐμελλε νὰ γίνῃ ἐλευθερωτὴς ὄχι μόνον τῶν Ἰωαννίνων ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων, μάλιστα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς (=ὁ σουλτᾶνος) νὰ τὸν στήκωθῃ»², «πρὸς δὲ καὶ αὐτὸν βασιλέα θαυμάσαντ' ἀναστήσασθαι τοῦ θρόνου», προστίθησεν ὁ Μάξιμος, ἐπιλέγων ὅτι τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐστήριζεν ὁ Διονύσιος ἐπὶ «κληδονισμῶν, οἰωνισμῶν καὶ μαντευμάτων»³. Ἀναμφιβόλως ὁ ὄνειροπόλος καὶ ὀπτασιαστὴς ἄνθρωπος ἢ ματεχειρίζετο τ' ἀνωτέρω διὰ νὰ ἐξεγείρῃ καὶ ἐνθουσιάσῃ τὰς λαϊκὰς μάζας ἢ ὡς κύριον ἐπιχείρημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ του κηρύγματος εἶχε τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν θὰ βοηθήσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν τυράννων τούρκων. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται, ὅτι ὁ ἐσχάτως τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἑποστὶς ἀείμνηστος μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πάντοτε τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου καὶ δι' αὐτῆς ὠραματίζετο πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους; Τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος ἦτο καὶ ὁ Διονύσιος⁴.

Μὴ περιοριζόμενος οὕτως εἰς τοὺς χωρικούς, προσεπάθει νὰ κατηχήσῃ καὶ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, συνεχῶς μεταβαίνων εἰς Ἰωάννινα. Ἦτο δὲ τότε ἑβδομηκοντούτης, «γῆρως ἀψάμενος», καὶ «κεκυφῶς τῷ γήρῳ», ὡς λέγει ὁ Μάξιμος, πολὺν ἔχων τὸν πώγωνα καὶ τὸ πρόσωπον πλήρες ὑπὸ τοῦ γήρως ρυτίδων⁵, οὐχ ἦτιον διὰ τοῦ ἐνθουσιώδους κηρύγματος του κατώρθωσε ν' ἀποκτήσῃ ὀπαδοὺς καὶ συνεργούς, ἐν οἷς ἦσαν οἱ ἐκ Παραμυθίας Ζῶτος Τσίριπος, Γεώργιος Ντελῆς καὶ τις Λάμπρος⁶. Ἀλλά, δυστυχῶς, ὁ Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος σφοδρῶς κατ' αὐτοῦ ἀντέδρασεν. Ὑπῆρξε τόσοσ ἐπίμονος καὶ σφοδρὰ ἡ ἀντίδρασις αὐτοῦ καὶ τοιαύτη ἢ συνηγορία ὑπὲρ τοῦ τουρκικοῦ καθεστώτος, ὥστε ἐνομίσθη

1) Αὐτόθι, σ. 181.

2) Αὐτόθι, σ. 181.

3) Αὐτόθι, σ. 197, 198.

4) Πρβλ. Ἄθηναγόρα Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, σ. 7, 8.

5) Αὐτόθι, σ. 198, 208.

6) Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἀν. σ. 221. Ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος, ἐνθ' ἀν. σ. 186, 202 ὑπαινίσσεται ὅτι ὁ Διονύσιος εἶχε συνεργάτας καὶ τινὰς νέους.

ὑπό τινων ὁ Μάξιμος ὡς ἐν κριπτῷ μουσουλμᾶνος, ἐγένετο δὲ καὶ δολοφονίας αὐτοῦ ἀπόπειρα, τινὲς δ' ἐνόμιζον ὅτι ἐκ φθόνου ἐκινεῖτο κατὰ τοῦ «σοφοῦ» Διονυσίου¹. Ἐπέμεινεν ὁ Μάξιμος, ἰσχυριζόμενος, ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ Διονύσιος ὡς μοναχὸς καὶ κληρικὸς δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἡγηθῆ ἑπαναστάσεως, διότι «οὐ τοιαῦτα πράττειν τοῖς μοναχοῖς ἔξοστιν, ἀλλὰ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει προσέχειν καθήκον ἐστι»². Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο προῦκάλει τὸν γέλωτα τῶν θαυμαστῶν τοῦ Διονυσίου³.

*Απερίγραπτος δὲ ἦτο ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Μαξίμου κατὰ τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀσθενοῖντα Μητροπολίτην Ἰωαννίνων Μανασσῆν Ἐπισκόπου Δρυϊνῶν ὁλέως Μαιθαίου. Ἐν τῇ πρὸς αὐτόν, γενόμενον τῷ 1614 Μητροπολίτην Ἰωαννίνων, ἐπιστολῇ, ἐσημείωσεν ὁ Μάξιμος τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικώτατα «Τὸ πρῶτον αἴμιον τῶν κακῶν, ἐσὺ τὸ ἐκίνησες καὶ ἔφερες καὶ ἐφύλαγες τὸν ἐχθρὸν τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὸ ἐπαινετὸν τοῦτο κάστρον, ἕως ὅπου τὸ ἀφανίσαιτε. Καὶ ἐμένα ὅπου δὲν ἤθελα νὰ τὸν ἀκούσω τὸν θεοκατάρτατον καὶ ὅπου σῆς ἐσυμβούλευα νὰ τὸν διώξετε, ἐστείλατε ἄνθρωπον μέσα εἰς τὸ κελλίον μου νὰ μὲ φονεύσῃ. Ἀλλὰ ἐσὺ τὸν ἐσυμάζονες καὶ τὸν ἐφίλευες καὶ τὸν ἐδίδες θέλημα νὰ εὐλογᾷ καὶ νὰ ἀγαθῆ, ὁ φονεὺς καὶ τοσοῦτων ψυχῶν φθορεύς, ὅπου ἤξευρες πῶς ἔκαμιν εἰς τὰ Τρίκαλα. Ὅλα ἐτοῦτα ἀπὸ ἐδικήν σου αἰτίαν ἐγιναν, καὶ ἐγὼ μὴ ἠξάρωντας, ὡς ξένος καὶ ἀπλοῦς ἄθροωκος, ἔλεγα καὶ ἀνάγκαζε τὸν κόσμον, ὅταν ἦτον ἀσθενὴς ὁ κύριος Μανασσῆς, νὰ μὴν στέρνονν ἄλλων, παρὰ μόνον ἐσένα». Εἶ-αι προφανὲς ἐκ τούτων ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Διονυσίου ἐπέγχετο τῆς ἀπροκαλύπτου ὑποστηρίξεως τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ ἐγένοντο τὰ μυστικὰ διαβούλια, ἀλλ' ὅτι τοῦ Μαξίμου ἡ ἀντίδρασις ἦτο τόσο διαβολικὴ καὶ ἐπικίνδυνος, ὥστε ἐν γνώσει καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Μαιθαίου ἐγένετο ἡ ἀπόπειρα τῆς δολοφονίας τοῦ κακοῦ ἀθρώπου.

Εἰς ἐν ἐπιχείρημα φαίνεται οὐχ ἦτιον ὅτι οὗτος εἶχε εἰκασιπύην Ἐπανάστασις, ἄνευ ὀπλων καὶ συστηματικῆς προπαρασκευῆς, δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ. Διὰ μικρῶν ἀγορευθῶν⁴ ὁ Μάξιμος κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας μυστικὰς, ὡς φαίνεται, συγκεντρώσει, ἐν τῇ Μητροπόλει, προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τοὺς περὶ τὸν Διονύσιον, ὅτι τὸ κατηγορεῖσθαι ἐν αὐτῷ τῆς ἀπεργασίαν τῶν χιλίων ἀνδρῶν ἑπαναστατικὸν σῶμα, ὀπλισμὸς διὰ πεινυμένον ἑσθίων καὶ μιστίγων τῶν βοῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νικήσῃ αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ

1) Ἐνθ' ἀν. σ. 196, 210.

2) Αὐτόθι. σ. 190, 191. Ἠεβλ. σ. 207.

3) Αὐτόθι σ. 196, «πλὴν ἀλλὰ πλατὺν μοι κοιτεχέατε γέλωτα ταῖθ' ἐρὶν διεξιόντες καὶ ὡς ἓνα τῶν ἀφρόνων καὶ μαινομένων, ἄφρονες καὶ μαιόμενοι ὄντες ἡγεισθέ με εἶναι».

4) Ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος, ἐνθ' ἀν. σ. 196, λέγει ὅτι «ἠγόρευεν» ὅπως ἀποτρέψῃ τοὺς Ἰωαννίτας ἐν ἀκολουθήσῃσι τὸν Διονύσιον.

ἄοπλοι καὶ ἀπόλεμοι χωρικοὶ τὸν ἔνοπλον καὶ τεθωρακισμένον καὶ ἐμπειροπόλεμον¹. Ἄλλὰ τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὸν Παπαφλέσαν διὰ ῥάβδων καὶ ξύλων ὀπλίσαντα τοὺς πρώτους κατὰ τῶν τούρκων ἐπαναστάτας τοῦ 1821; Τὸ αὐτὸ πρὸ διακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν ἔπραξε καὶ ὁ Διονύσιος. Ἀλλὰ πάντως οὗτος ὑπελόγιζεν εἰς τὴν ἔξωθεν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐπίθεσιν τῶν μεθ' ὧν εἶχε συνεννοηθεῖ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀπέκρυπτεν ἀπὸ τῶν πολλῶν τὴν μυστικὴν ταύτην συνεννόησιν.

Ἄλλ' ἢ διεξαχθεῖσα μετὰ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μαξίμου πάλη, αἱ μακραὶ καὶ ζωηραὶ συζητήσεις, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κρατήσῃ μυστικὴν τὴν παρασκευαζομένην ἐπανάστασιν. Ἀναμφιβόλως δὲ προὔδοθι ὁ Διονύσιος εἰς τοὺς τούρκους καὶ ἴσως εἰς τὴν προδοσίαν ὀφείλεται ἡ ἐσπευσμένη ἐκδήλωσις τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ γέρον Ἱεράρχης ἐπὶ κεφαλῆς φάλαγγος ἐξ ὀκτακοσίων χωρικῶν² τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1611 ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν παρὰ τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κειμένων χωρίων Τουρκογρανίτζης καὶ Ζαραβούτζης, μετὰ δὲ τρεῖς ἡμέρας, ἦτοι τὴν νύκτα τῆς 10ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὴν 11ην³ ὤρμησε κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ ἐπιτιθέμενοι ἔψαλλον «Κύριε ἐλέησον» καὶ ἐφώναζον συνθηματικῶς «χαράτζι χαρατζόπουλον» καὶ «ἀναζοῦλι ἀναζουλόπουλον» σίνισσόμενοι τοὺς πρὸ μικροῦ ἐπιβληθέντας παρὰ τοῦ σουλτάνου νέους φόρους. Ἡ ἐπίθεσις ἐστράφη κατὰ τοῦ ἐν Κελοῦ-τσεσμέ Διοικητηρίου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐσυρπολύθη, μόλις δὲ ἐσώθη μετὰ τῆς συζύγου του διαφυγὸν ὁ ἐκ Πιραμωθίας διοικητὴς τῶν Ἰωαννίνων Ὁσμὰν πασῆς. Ἀφυπνισθέντες δὲ οἱ τούρκοι καὶ ἐξοπλισθέντες, διεσκόρπισαν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἤρχισαν φονεύοντες πάντα χριστιανόν⁴. Ἐξη ἔρωνε δὲ Κυ-

1) Ἐνθ' ἄν. σ. 195, 199.

2) Ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» ἦν εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Π. Ἀραβαντινός, ἐνθ' ἄν. σ. 221. Ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἐν τῷ «Στηλιτευτικῷ» ἐσημείωσεν «ἐλάττους τῶν χιλίων», σ. 200.

3) Τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως 7 Σεπτεμβρίου ἀνέγραψεν ἡ ἔκδοσις τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ», ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Ἀραβαντινός, ἐνῶ ἡ παρὰ Rouquerville καὶ λοιποῖς ἔκδοσις ἔχει ἀορίστως «μετὰ δὲ πολλὰς ἀταξίας . . . μίαν ἡμέραν συναθροισθέντες ὅλοι ἐπέπεσαν κατὰ τῆς Τουρκογρανίτζης καὶ Ζαραβούτζης». Ὁ Ἀραβαντινός ὀρίζει τὴν 11ην Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέραν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, ἐνῶ ἡ ἕτερα ἔκδοσις τοῦ Χρονικοῦ τὴν 10ην Σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἐν τῷ «Στηλιτευτικῷ» λόγῳ λύει τὸ ζήτημα, σημειῶν ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο «πρώτη ἐπὶ δεκάτῃ μαιμακτηριῶνος» (σ. 188), ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο κατὰ τὴν νύκτα (σ. 197) δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι διεξήχθη τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην. Διαφορὰ ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἡμέραν. Ὁ Ἀραβαντινός σημειοῖ ὅτι ἦτο Σάββατον, ἡ δὲ ἄλλη ἔκδοσις τοῦ Χρονικοῦ ὅτι ἐξημέρωνε Κυριακή.

4) Κατὰ τὴν παρ' Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἄν. σ. 222 σημ., ἔκδοσιν τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ», ἀφοῦ ἐξημέρωσεν ἐνωθέντες οἱ Ρωμαῖοι τοῦ Κάστρου με τοὺς Τούρκους «ἐπειδὴ ἦσαν ὀλίγοι οἱ Τούρκοι, ἐπολέμησαν τὸν καζοδιονύσιον καὶ τὸν ἐκατοχάλασαν». Ἐνῶ κατὰ τὴν ἕτεραν ἔκδοσιν, Δ. Σάβρου ἐνθ' ἄν. σ. 182, οἱ Τούρκοι «ἤθελαν νὰ

ριακή καὶ πολλοὶ ἀγνοοῦντες ὅτι ἐξερράγη τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα μετέβαινον εἰς τοὺς ναοὺς ἢ εἰς τὴν ἀγοράν. Ὁ Διονύσιος, ὡς ἤκουσε τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν τούρκων καὶ εἶδε διασκορπισθέντας τοὺς ἐπαναστάτας, εὐρισκόμενος πλησίον τοῦ φρουρίου ἔφυγε καὶ ἐκρύβη εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ ναοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου¹. Ἡ ἐκδίκησις τῶν τούρκων κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, συνεργούντων δυστυχῶς καὶ τῶν Ἰουδαίων², ὑπῆρξεν ἀπεριγράπτως φρικτή. Ὁ συντάκτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» διηγείται, ἴσως μετὰ τινὸς ὑπερβολῆς, ὅτι οἱ συλληφθέντες, παραδοθέντες ὑπὸ τῶν τούρκων εἰς τοὺς Ἰουδαίους, ἄλλοι μὲν ἐσουβλίσθησαν, ἄλλοι ζωντανοὶ ἐψήσθησαν, ἄλλοι εἰς τὸ πῦρ ἐρρίφθησαν καὶ ἄλλοι ἀπὸ κρεάργας ἐκρεμάσθησαν³. Ὁ δὲ Μάξιμος, αὐτόπτης μάρτυς τῶν φρικτῶν ἐκείνων γεγονότων, λέγει ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἐπαναστατῶν ἐθανατώθησαν κατασφαγέντες ἀλόγων δίκην, ἄλλοι δὲ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι. Αἱ οἰκίαι τῶν μὲν ἀνετράπησαν, αὐτοῖς θεμελίσις, τῶν δὲ κατενεπρήσθησαν ὑπὸ τῶν ἀτιθάσων τυράννων. Τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν ἄλλα μὲν ἀπώλοντο, ἄλλα δὲ διηπάγησαν⁴. Τὴν καταστροφὴν ταύτην ἀπήχει δημῶδες ᾄσμα τοῦ λαοῦ τῆς Ἡπείρου, ἔχον ὡς ἑξῆς :

*Δεσπότη μου, τί σήκωσες τὸν κόσμον στὸ σεφέρι
καὶ ρήμαξαν τὰ Γιάννενα καὶ ρήμαξεν ὁ τόπος ;
Μεῖναν τὰ σπήτια ἀδειανά, γεμίσαν τὰ χανδάκια
κι' ὁ τοῦρκος δὲν ἀπόσωσε νὰ κόβη καὶ νὰ καίη.
Ἐδῶ ἀρπάζουν κόρακες κι' ἐκεῖ οἱ Γιαουντήδες.
Δὲν ἔχ' ἢ μάννα πιά παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ γονέους.
Κι' ἐσένα τὸ τομάρι σου τὸ στείλανε στὴν Πόλη
νὰ τρώων οἱ κότες πίτουρα νὰ νταβουλᾶν οἱ Γύφτοι,
γιὰ νὰ ξυπνάη ἢ Τουρκιὰ νὰ κάνη Ραμαζάνι»⁵.*

κάμουν κοινήν σφαγὴν ὅλων τῶν κατοικούντων τὸ Κάστρον χριστιανῶν ὅμως τινὲς φρόνιμοι καὶ ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους (ἐσφαλμένως : προεστοιτέροις) αὐτῶν τοὺς ἡμipόδισαν». Ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἢ πληροφορία τοῦ Χρονικοῦ καθ' ἣν τότε κατέλαβον οἱ τούρκοι τὸ Κάστρον. Πάντως ὅμως τότε κατεστράφη, ὡς ἐσημειώθη, ἐν αὐτῷ ἡ Μονὴ τοῦ ἁγ. Δημητρίου Διχούνη, ἣτις ὑπῆρξε τὸ ὀρμητήριον τοῦ Διονυσίου.

1) Μέχρι σήμερον τὸ σπήλαιον καλεῖται «τρύπα τοῦ Σκυλλοσόφου».

2) Πρβλ. N. A. Bees, Uebersicht über die Geschichte des Judentum von Janina, ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, II, Berlin-Walmersdorf, 1921, σ. 166. 167. Ἡ ἀνάμειξις τῶν Ἰουδαίων ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Μαξίμου, ἐνθ' ἁν. σ. 208.

3) Ἐνθ' ἁν. σ. 182.

4) Ἐνθ' ἁν. σ. 202. 203.

5) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σταμ. Σταμ(ατίου) ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηναίων «Μπουκέτο», μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ Διονυσίου, ἣν ἀνεῦρεν ἐν κώδικι τῆς παρὰ τὰς

Ὁ Μάξιμος προσέθηκε τὴν λεπτομέρειαν καθ' ἣν οἱ πλείονες τῶν συλληφθέντων ἐπαναστατῶν «πρὸς τὰς βασάνους δειλιάσαντες καὶ δὴ φιλοψυχήσαντες τέλεον ἐξωμόσαντο, τὸν Χριστὸν ἀρνηθέντες¹⁾». εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ τοῦρκοι πάντοτε προέτρεπον τοὺς εἰς θάνατον καταδικαζόμενους ὅπως ἀρνηθῶσι τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἀπαλλαγῶσι τῆς καταδίκης. Τοιαύτη πρὸς ἐξωμοσίαν πρότασις εἶχε γίνει καὶ μετὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Σεραφεῖμ καὶ βραδύτερον πρὸς ἄλλους κληρικούς, οὕτως ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς γενικὸν τὸ εἰς τὸν Εὐθύμιον Βλαχάβαν, ἄρματωλὸν Χασσιῶν, κατὰ τὸ δημῶδες ἄσμα, ἀναφερόμενον

«—Γίνεσαι τοῦρκος, βρὲ παπᾶ; κί οὐλα σιὰ συμπαθάω.

—Ρωμὸς ἐγὼ γεννήθηκα, Ρωμὸς θενὰ πεθάνω».

Καὶ εἰς τὸν Ἀθανάσιον Διάκον παρομοία ὑπεβλήθη πρότασις

«Κί Ὁμὲρ Βρυώνης μυστικὰ σιὸν δρόμον τὸν ἐρώτα
Γίνεσαι τοῦρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξης;
Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τζαμί, τὴν Ἐκκλησιὰ ν' ἀφίσης;
Κ' ἐκεῖνος τ' ἀποκρίθηκε καὶ μὲ θυμὸ τοῦ λέγει

«Πᾶτε καὶ σεῖς κί ἡ πίστις σας, μορτάτες, νὰ χαθῆτε,

Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα Γραικὸς θὲ νὰ πεθάνω».

Λέγεται δὲ ὅτι πρότασις ἐξωμοσίας ὑπεβλήθη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἐθναρχὴν Γρηγόριον τὸν Ε'. πρὸ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ ἐν τῇ φυλακῇ.

Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ εἰς τὸν ἀτυχῆσαντα ἡγέτην τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως Διονύσιον ὑπεβλήθη παρομοία πρὸς ἀρνησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ προσελεύσεως εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν πρότασις ἐκ μέρους τῶν τυράννων, δι' οὓς θὰ ἦτο βεβαίως μέγας θρίαμβος, ἐὰν ὁ γέρον Ἱεράρχης, λιποψυχῶν πρὸ τῶν φρικτῶν βασάνων, ἤρνεϊτο τὸν Χριστὸν καὶ προσήρχετο εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, ὅπως ἐπραξαν οἱ ἐκ τῶν συνεργατῶν του μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰς βασάνους. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ὅτι ὁ Διονύσιος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ χαιρέκακος Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος ἐσημείωσεν ὅτι ὁ Διονύσιος κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ὠραματίσθη ὅτι θὰ νικήσῃ καὶ ὅτι θὰ ὑψοῦτο τοσοῦτον ὥστε ὁ Σουλτᾶνος ἐκ θαυμασμοῦ θ' ἀνίστατο τοῦ θρόνου του. Τοῦτο δέ, λέγει, «καὶ σκότους ἦν ἀνάπλεω καὶ ἀλήθειάν τινα λοξῶς ὑπεδείκνυε». Διότι ἔτυχε νίκης οὐχὶ ὡς νικήσας ἀλλ' ὡς νικηθεὶς.

Σέρας Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, μὴ ὑπάρχοντι δυστυχῶς σήμερον. Ἡ εἰκὼν ἀνεδημασιεύθη ὑπὸ τοῦ Χρ. Σούλη, ἐνθ' ἀν. σ. 406, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰωζεκιήλ ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁγ. Σεραφεῖμ. Τὴν εἰκόνα τοῦ Διονυσίου παρατιθέμεθα ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας.

1) Ἐνθ' ἀν. σ. 208.

Τὸ δέσμα ἀποδαρεῖς, ὑπὸ τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν Ἰουδαίων καὶ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, παρὰ τῶν τούρκων, οὓς ἤλπιζε νὰ νικήσῃ, καὶ βιαίως τὸ ζῆν ἀπορρήξας, «πάντων ὑψηλότερον τοῖς πᾶσι διεδείχθη τὸ ἀποδαρὲν ἐκεῖνο πανάθλιον δέσμα, πλησθὲν ἀχύρων, κάπι σκόλοπός τινος ἀνασκολοπισθὲν καὶ τὴν πόλιν ἅπασαν περιενεχθὲν διὰ θαύματος δὲ ἤχθη καὶ τῷ βασιλεῖ, κακῆσε τὸ τοιοῦτον δέσμα ἀποκομισθὲν καὶ ταύτη γε προσενεχθὲν ταῦτι δὲ τοῦτον ἀποβάνα τὸν τρόπον ἐπέγνωμέν τε ἰδόντες καὶ ἀκούσαντες ἔχομεν»¹. Μετὰ τοιαύτης φρικτῆς εἰρωνείας καὶ τοιοῦτου σαρκασμοῦ, ἐγγίζοντας τὰ ὄρια τοῦ κωνισμοῦ, ἀνέγραψεν ὁ Μάξιμος τὴν τραγικωτάτην ταύτην περιπέτειαν τοῦ γέροντος Ἱεράρχου Διονυσίου, αὐτόπτης γενόμενος μάρτυς τοῦ ἀπαισίου θεάματος τῆς ἐκδορᾶς τοῦ ὄνειροπόλου ἐκείνου ἔθνομάρτυρος, ἀλλὰ μείνας ἀσυγκίνητος, μᾶλλον δὲ καὶ χαρεῖς ἐπ' αὐτῇ. Οὕτως ἐνόμιζεν ὅτι ἐδικαιοῦτο διὰ τὴν ἐχθρικὴν στάσιν, ἣν ἐτήρησε κατὰ τοῦ Διονυσίου, οὗτος τὴν μνήμην μετὰ μανίας ἐξύβρισε, μετὰ τοῦ κατ' αὐτοῦ μίσος καὶ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ «Στηλιτευτικοῦ» λόγου.

Ὁ δὲ συνιάκτης τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Χρονικοῦ» καὶ ἄλλαι ἔχων πηγὰς ἢ καὶ διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ χρωματίζων τὰ γεγονότα καὶ ἐπινοῶν λεπτομερείας, προστίθῃσιν ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἀνεκάλυψαν ποῦ ἐκρύπτετο ὁ ἀτυχῆσας ἡγέτης τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως, συλλαβόντες δὲ αὐτόν, ἤγαγον δέσμιον πρὸς τοὺς τούρκους, οἵτινες, χωρὶς τινος ἐξετάσεως, «τὸν ἐγδαρὲν ζωντανὸν καὶ γεμίσαντες τὸ δέσμα του ἀχύρων, τὸ περιέφερον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ τέλος εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, λέγεται δὲ ὅτι ἐσηκώθη ὁ βασιλεὺς (= ὁ σουλιᾶνος) νὰ τὸν ἰδῇ καὶ οὕτως ἐλληρώθη τὸ ἔης ἀροφητείας του λοξὸν ὅτι ἔμελλε νὰ ἐτάγῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς νὰ τὸν σακωθῇ». Τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1611, δύο περὶ πρὸς ἑβδομάδας μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ ἐκδορὰν τοῦ Διονυσίου, γενομένην πάντως τὴν 12ην ἢ 13ην Σεπτεμβρίου, τὸ πεπληρωμένον ἀχύρων δέσμα του εἶχε διακομισθῆ εἰς ΚΠολιν. Διήτηρητῶς σημεῖα, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ χαιρέκακος Μάξιμος ὅτι εἶχεν ἤδη ἀκούσει ὅτι τοῖτο ἐγένετο («ἐπέγνωμέν τε ἰδόντες καὶ ἀκούσαντες ἔχομεν»).

Εἶναι βεβαίως πρωτοφανὲς καὶ πρωτάκουστον τὸ μαρτύριον ὅπερ ὑπέστη ὁ Ἱεράρχης Διονύσιος, δὲν ὑπάρχει δὲ παράδειγμα παρομοίου τέλους ἀνδρός, ἀγωνισθέντος ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ γενικῶς ὑπὲρ μεγάλης τινὸς ἰδέας καὶ ὑποστάνιος κατὰ τῶν τυράννων τοιαύτην αρενώδη βίβανον, νὰ ἐκδαρῇ ζῶν. Οἱ θανατώσαντες τὸν ἱερομάρτυρα Σεραφεῖμ, τὸν θεωρηθέντα ὡς συνωμότην καὶ συνεργάτην τοῦ Διονυσίου, ἠρκέσθησαν ν'

1) Αὐτόθι, σ. 197. Πρὸβλ. σ. 208.

ἀποκόψωσι τὴν κεφαλὴν του καὶ ἀναστηλώσωσιν αὐτὴν μετ' ἄλλων κεφαλῶν φονευθέντων ἐν Τρικκάλοις. Ἄλλ' ἡ περιαγωγή τοῦ ἐκδαρέντος ἐπαναστάτου ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ΚΠόλεως, ἡ προσαγωγή αὐτοῦ εἰς τὸν Σουλτᾶνον Μεχμέτ, μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ Διονυσίου δὲν ἦτο μικρὸν καὶ τυχαῖον, οὐδ' εἶχε τοπικὴν σημασίαν. Ἐὰν ἡ Ἑπειρωτικὴ ἐκείνη ἐπανάστασις, ἧς ἠγήθη ὁ ἀτυχήσας ἔθνομάρτυς, δὲν εἶχεν εὐρύτεραν σημασίαν καὶ δὲν προῦκάλει γενικώτερον ἐνδιαφέρον, εἰ δὲν συνεκίνοι τὸν Σουλτᾶνον, βεβαίως δὲν θὰ προέβαινον οἱ τοῦρκοι εἰς τὴν πομπώδη αὐτοῦ περιαγωγὴν μέχρι τῆς Βασιλευούσης καὶ τοῦ Σουλτᾶνου Πάντως δὲ οἱ τοῦρκοι ἐξεδικήθησαν τὸν Διονύσιον καὶ διὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν, ἐκδηλώσαντες πρὸς αὐτὸν τοιαύτην θηριωδίαν. 1

Ἄλλ' ἐν τέλει τοῦ «Στηλιτευτικοῦ» τοῦ Μαξίμου διεσώθη καταπληκτικὴ εἰς ἔνδειξις, στρεφομένη κατὰ τοῦ ψοφοδεοῦς ἐκείνου ἀνθρώπου, τοῦ Μαξίμου. Ἡ ἀποτυχοῦσα ἐπανάστασις διὰ τῶν φρικτῶν τῆς ἀποτελεσμάτων ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ ἀπελπισμὸν εἰς πάντας, ὡς ἐπέβαλεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Μαξίμου, ὅστις ἐφρόνει ὅτι πιθανῶς τὰ συμβάντα προῆλθον ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν ἔπαρσιν τῶν Ἰωαννιτῶν, ἔχουσαν ἀνάγκην καθαιρέσεως, ἢ ἔτι δὲ ν' ἀποθάνῃ τὸ ταχύτερον, διότι ἐφραβεῖτο μήπως ἔφθασαν ἢ πλησιάζουν αἱ ἡμέραι τοῦ Ἀντιχρίστου ἐν μέσῳ τόσων κακιῶν καὶ ἀνωμαλιῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ συμβάντα ἐξηκολούθουν αἱ Ἰωαννῖται νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν ἔπαρσιν καὶ ὑψηλοφροσύνην, νὰ ἐπιμένωσιν εἰς τὰ οὐτὰ καὶ νὰ διστάζωσιν ὅπως ἐπιδίδωνται εἰς χεῖρονα, ὡς ἄφρονα δὲ ἢ ὡς ἐχθρὸν ἐθεώρουν τὸν συμβουλευόντα ν' ἀφίσταται ὅπῃ τῶν τοιούτων. Ἰδιαιτέρως δὲ τοῦτο ἔπραττον οἱ κληρικοὶ καὶ μοναχοί, ὁπαδοὶ προφανῶς τοῦ Διονυσίου, «ταυτὶ δὲ μάλιστα ποιῆν εὖ παύονται οἷτε τοῦ βήματος καὶ εἰς δῆθ' τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου καταλιπεῖν ἐπῆλθε»¹. Εἶναι ἀληθῶς αξιοθαύμαστος ἡ μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἐπανάστασιν Οαεραλέεστασις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἀπώβαλον τὴν πίστιν εἰς τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, χάρις εἰς τὰ διδάγματα καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἀτυχήσαντος ἡγέτου τῆς ἐπαναστάσεως.

Δυστυχῶς, ἐλλείπει ἄλλης τινὸς ἱστορικῆς πηγῆς, τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας περὶ τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Διονυσίου β' τοῦ Φιλοσόφου ἠρύσθημεν παρὰ τῶν κατηγορῶν αὐτοῦ, τοποθετήσαντες τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ ἐν τῷ πλαίσίῳ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἱστορικῶν γεγονότων. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι δὲν ὑπῆρξεν οὗτος τυχαῖος καὶ ἀξιοκατοφρόνητος ἄν

1) Ἐνθ' ἄν. σ. 210.

θρωπος, ἀλλ' ἐξέχουσα φυσιογνωμία, μεμορφωμένος καὶ διαπρεπῆς ἱεράρχης, φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Οἱ κατήγοροι αὐτοῦ παρέτρεξαν ἐντελῶς τὴν καθόλου δρᾶσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣν δρᾶσιν, τούτου ἔνεκα, ἀγνοοῦμεν, παρέστησαν δὲ αὐτὸν μόνον ὡς ἐπαναστάτην κατὰ τῶν τούρκων, ζητήσαντες ν' ἀμαυρώσωσι τὴν φαινήν αὐτοῦ εἰκόνα.

Ἄλλὰ καὶ ὡς τιοῦτος, νομίζομεν, δικαιούται ὁ Διονύσιος νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῷ ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ ἀοιδίμων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τῶν ἀγῶνων καὶ τῆς αὐτοθυσίας των ἀνεδείχθησαν πρωτοπόροι τῆς ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας προπαρασκευάσαντες τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους τὴν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς τυραννίας ἀπολύτρωσιν.